

קיבוץ ומפלגה באידיאולוגיה של הקיבוץ-המאוחד, 1929–1933

הנרי ניר

אחת השאלות הרעיוניות שנידונו בקיבוץ-המאוחד מיום הקמתו, ואף לפניו, היתה בעיית היחסים בין הקיבוץ, ההסתדרות והמפלגה הפוליטית. עוד בימי קיבוץ עין-חרוד ניסח אותה טבנקין בתמציתיות באומרו באחד הדיונים לקראת הקמת הקיבוץ-המאוחד ב־1927: 'הקיבוץ מבטא "אנו עושים", והמפלגה – "אנו חושבים"'. משמע, הקיבוץ הוא הזרוע המבצעת של מדיניות אשר נקבעת על-ידי ההסתדרות, לפי ההכוונה הרעיונית של המפלגה. אולם מסוף 1926 החלו מופיעים חילוקי-דעות בין חברי הקיבוץ לבין מנהיגות אחדות-העבודה וההסתדרות, שנתחדדו ובאו לכלל ביטוי רעיוני מובהק בזמן הדיונים לקראת הקמת מפא"י ב־1930. עקב חילוקי דעות אלה החלה רוויזיה רעיונית איטית בתוך הקיבוץ.

שאלת היחס בין הקיבוץ והמפלגה הועלתה פעמים מספר, אך לא זכתה לתשובה שתהא מקובלת על כל הציבור במוסדות הקיבוץ-המאוחד או בספרות התנועתית. כך קרה, שעם התחלת העלייה החמישית ב־1929, לא היתה עדיין דעתו של הקיבוץ-המאוחד מגובשת בשאלה זאת.

מאמר זה מבקש לתאר את התייחסותם של אנשי הקיבוץ-המאוחד למפלגה מראשית העלייה החמישית ועד למועצת יגור הראשונה ביולי 1933. מבחינה היסטורית מתחלקת תקופה זו לשתי תת-תקופות: א. עד אביב 1932. פרק זמן זה מאופיין על-ידי קצב עלייה איטי, אך אחוז החלוצים בה היה גדול, ומרביתם נקלטו בהתיישבות העובדת. ב. פרק זמן המתחיל עם ראשית 'עליית האביב' ב־1932 (המכונה לעיתים גם 'עליית המכביה'). אופי העלייה היה המוני יותר, ואחוז ניכר מן העולים נקלט בערים. בתוך הקיבוץ-המאוחד חלה אז עזיבה של מספר בוגרי 'החלוץ', ותופעה זו גרמה לתסיסה רעיונית ולתמורות בעמדות האידיאולוגיות.

* המקור: הנרי ניר, 'קיבוץ ומפלגה באידיאולוגיה של הקיבוץ-המאוחד, 1929–1933', שורשים, קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה בישראל, א (עורך: שלמה דרך), מכון טבנקין, הקיבוץ המאוחד, תשל"ט (1979).

עמדות רעיוניות מסתיו 1929 עד אביב 1932

מסיום הדיון על הקמת מפא"י ועד לדיונים האינטנסיביים שנערכו עקב האכזבה מ'עליית האביב', היתה בתוך הקיבוץ-המאוחד ההתייחסות לשאלת קיבוץ-מפלגה סתמית למדי. במאמריהם על מצב ההסתדרות שפורסמו לקראת סוף שנת 1930, שרבבו נחום בנארי ויעקב איזנברג (אשד) את שמה של המפלגה לתוך שמה של ההסתדרות, וכן עשו אותם החברים אשר מתחו בדיונים על 'התיישבות האלף' ביקורת על ההסתדרות, והציעו להגביר את פעילות הקיבוץ בתוכה. המפלגה נתפסה מן הסתם בעיני המבקרים כגוף השולט בהסתדרות, אך לא הועידו לקיבוץ כל תפקיד מיוחד בתחום הפוליטי. אדרבא, בפולמוס עם השומר-הצעיר הודגשו סכנות הפילוג והעויבה הכרוכות בפעילות פוליטית אינטנסיבית. כדברי איזנברג במאמר 1930:

בשטח הציבורי-פוליטי, שיש בו עשירות רבה של יחס לדברים והקפדה בביטוי ובגישה, בשטח זה הפותח פתח רחב לקשרים והשפעת גומלין עם כלל הפועלים – חוק מחייב מוליד אפקטורסות, מוליד צורך בביטוי ניואנסים, במלחמה על הבדלי השקפות שאינן נתונות לוותר.

מסתבר, שריבוי החיכוכים בתוך הקיבוץ מוביל, לדעתו, בהכרח לעויבות.¹ לכאורה יפים נימוקים אלה כנגד כל הגדרה של הקיבוץ בתור שכזה במונחים מפלגתיים, אולם לא כך נראה הדבר למנהיגי הקיבוץ-המאוחד. באותו גליון של 'מבפנים', בו הופיע מאמרו של יעקב איזנברג (אשד) כתב נחום בנארי:

אני יודע, שהקיבוץ איננו פוליטי, אולם הוא איננו מתנך את חבריו לאפוליטיות. יש לפנינו ארבע דרכים: האחת היא לאפוליטיות, השניה – חינוך לפוליטיקה עצמאית, מה שעושה השומר-הצעיר, השלישית – אוריינטציה על מפלגה שאיננה בעולם, הרביעית – האוריינטציה על המפלגה המאוחדת. לי ברור, שדרכנו שלובה בזו הרביעית.²

הדברים נכתבו בגולה, וברור מהקשרם כי הכוונה היא לאוריינטציה חינוכית ולא לקשר מפלגתי פורמלי. יש עדויות רבות לכך, שהאוריינטציה הזאת אכן היוותה מרכיב בעל משקל בגישה החינוכית של כל תנועות-הנוער הקשורות לקיבוץ-המאוחד: גאוותה של חומה חיות על אחוז בוגרי החלוץ-הצעיר שהצטרפו למפלגה, הצעתו של ישראל גלילי ליצור ארגון-גג משותף ל'חוגים', הנוער העובד והבחרות הסוציאליסטית – תנועות הקרובות למפלגה ולקיבוץ-המאוחד, וטענתו של יוסף יזרעאלי, איש נצ"ח, כי 'אין יכולת לחנך תנועה בלי אוריינטציה פוליטית'.³ היה זה אך טבעי שבוגרי תנועות אלה, עם הצטרפותם

1. מבפנים, מ"ו (3.5.30), עמ' 1-2.

2. שם, עמ' 9.

3. מבפנים, 1.1.1932, עמ' 33; פרוטוקול מזכירות הקיבוץ-המאוחד, 3.9.1931; שם, 29.7.1932, עמ' 159.

לקיבוץ, יצטרפו גם למפא"י. בהתחלת 1932 נימנו כאלף חברי הקיבוץ עם חברי המפלגה, והודגש אז כי 'השתייכות למפלגה בקיבוץ עולה על השתייכות כל יתר תנועת הפועלים'.⁴ דברים אלה נאמרו כביטוי של מוסכמה בתוך הקיבוץ, ולא עוררו כל תגובה שלילית. נראה, איפוא, כי 'האוריינטציה' על מפא"י לא היתה רק נחלתן של תנועות-הנוער המסונפות לקיבוץ-המאוחד אלא נחלת הקיבוץ כולו. יישומה המעשי של אוריינטציה זו היתה השאיפה להצטרפותם של מירב חברי הקיבוץ אל המפלגה.

עם זאת, אחד המרכיבים הבולטים באידיאולוגיה של תנועות-הנוער של הקיבוץ-המאוחד ושל הקיבוץ עצמו, היתה הדחיה התקיפה של יסוד הקולקטיביות הרעיונית, נוסח השומר-הצעיר. הגבול בין שתי התפיסות היה לעיתים דק למדי. אף-על-פי-כן ניתן להבחין בו בכירור בשני מקרים: ביחס לפעילותו הפוליטית של אָנצו סירני ובשאלת חברי מפלגת פועלי-ציון - שמאל בקיבוץ.

אָנצו סירני, אחד החברים המרכזיים בפלוגת רחובות (גבעת-ברנר) וחבר מזכירות הקיבוץ-המאוחד, לא היה שותף לדעה המקובלת על הרוב בקיבוץ בענין היחסים עם הערבים, והיה חבר פעיל של 'ברית-שלום'. בראשית 1930 סיפר נחום בנארי בישיבת מזכירות הקיבוץ, כי לדברי גולדה מאירסון, התקיף סירני את מדיניות המפלגה בענין הערבים באסיפת הפלוגה, ובמיוחד את דעותיו של בן-גוריון. 'אני רואה במצב זה, שחבר מזכירות הקיבוץ יופיע נגד המפלגה המאוחדת כך למסוכן', אמר בנארי, והציע לקרוא את סירני לכירור. לזאת התנגדו כל ששת החברים האחרים אשר השתתפו בישיבה. מרביתם הדגישו כי דעותיו אינן חורגות מתחום הציונות הסוציאליסטית, והן אף מקובלות על כמה ממנהיגי מפא"י - כגון שפרינצק. אחרים הציעו לקיים עמו שיחה בלתי פורמלית. אך גם הצעה זו נדחתה ברוב גדול, הן מטעמים עקרוניים והן מתוך חשש שמא יביא צעד זה להגנה מוגברת מצידו על חופש דעותיו. טבנקין אמר:

אני מתנגד לכירור, אבל לא באופן פרינציפיוני. אפשר לקרוא לכירור בעד מעשה, בעד פעולה ידועה, אבל לא בעד דברים, בעד ביקורת חריפה על בן-גוריון.⁵

מהו סוג המעשה האסור, ניתן להסיק מהטיפול בקבוצות של חברי פועלי-ציון שמאל בתוך הקיבוץ.

המקרה של סירני היה עדין גם בשל היותו חבר במזכירות הקיבוץ וגם מפני קירבתו הרעיונית לפועלי-ציון שמאל. האיחוד של הקיבוץ-המאוחד עם הפלג הימני של גדוד-העבודה ב-1924 הכניס לקיבוץ שני משקים (כפר-גלעדי ותל-יוסף), שהיו בהם ריכוזים של חברי מפלגה זו. במשך שנת 1931 התנהלה סידרת כירורים בין מזכירות הקיבוץ-המאוחד ובין קיבוצים אלה בדבר זכותה של המזכירות לפסול חברים מסוימים מלהתקבל למשק. ברקע לדיונים אלה היו מאמצייהם של חברי פועלי-ציון שמאל במשקים הנזכרים להגביר בהם את

4. מבפנים, 1.1.1932, עמ' 31, 33.

5. פרוטוקול מזכירות הקיבוץ-המאוחד, 24.2.1930.

מספרם והשפעתם בדרך צירוף חברים נוספים מתנועתם, תוך ניצול הקושי של מזכירות הקיבוץ-המאוחד לספק כוחות עבודה אחרים בתקופה של עליה מוגבלת.⁶ לבסוף, הוצאו החברים שנכנסו ללא אישורה של מזכירות הקיבוץ, והבעיה באה על פתרונה הסופי עם השלמת המשקים על-ידי קבוצות עולים נאמנים למפא"י.⁷

בכך ניתנה הגדרה ברורה לגבולות הסובלנות, שהיתה מקובלת על המוסדות המרכזיים של הקיבוץ. דעות חריגות של יחידים, ואף של קבוצות בתוך הקיבוץ, אינן בהן משום פסול, ואף מותר לתת להן ביטוי חופשי בגבולות הכלליים של הציונות הסוציאליסטית. אולם כל התארגנות העלולה לשנות את אופיו הפוליטי של הקיבוץ ככלל, או של אחת מנקודות ישוביו, הוא נושא לגיטימי לבירור במזכירות ולהתארגנות-נגד. כך נשמרה האוריינטציה על מפא"י בכל נקודות הקיבוץ.

בכל ההתרחשויות האלה נתפס היחס של הקיבוץ כלפי המפלגה כסביל בעיקרו. מסקנה זו מתחזקת עקב בחינת הציפיות של חברי מפא"י בקיבוץ-המאוחד ממפלגתם. כבר בשנה הראשונה לקיום המפלגה, נשמעה ביקורת על מעשיה ומחדליה, וממנה מצטיירת תמונה ברורה למדי של המפלגה, כפי שהיו רוצים לראותה. ציולינג דיבר על 'השלוש' הקיים בין מנהיגות המפלגה ובין ההמונים הנגררים בסטיכיה.

קרע בין גרעין התנועה ובין המצב הקיים – זה יכול לתקן את המצב... רצינו לראות במפלגה את הכוח התוסס בתנועה. המפלגה צריכה להיות המקשרת את ההסתדרות עם חבריה.

אסון הוא, לדעתו, שלא נמצא איש שישתחרר מדאגות היום-יום בוועד-הפועל של ההסתדרות, 'ישב במפלגה וילך לחברים וידבר אתם לחנך את הציבור'. ברוח דומה דיבר בנקובר: 'המפלגה חדלה להיות חלוצית, חדלה לחנך אנשים... אין צורך לחבר להיות במפלגה, אם אין חינוך פוליטי בה'. בישיבת מרכז שהוקדשה למצב במפלגה אמר טבנקין:

הבירור המחייב הכרחי גם ביכון, גם בבנק-הפועלים, גם בקבוצת כנרת, גם בקיבוץ-המאוחד. אך יש, כנראה מחשבה קולקטיבית בזמן האחרון.

יש במפלגה כושר ארגון; השאלה היא מה לארגן. 'לדעתי נחוץ עכשיו לארגן את המחשבה, את זה צריכה לעשות המפלגה'.⁸ במלים אחרות, תפקידה העיקרי של המפלגה הוא בשטח

6. פרוטוקול, 2.9.1931, 7.11.1931; מבפנים, 11.1931, עמ' 50. חברי מפא"י בכפר-גלעדי פנו גם למפלגה לשם עזרה בגיוס כוח-אדם, אך ללא הועיל (ארכיון מפלגת העבודה, 4.3.1930, כרך ב' 3.7.1930; מרכז מפא"י, 14.1.1931). מההתכתבות והדיון ניתן להסיק שהיתה סכנה רצינית של יצירת רוב של אנשי פועלי-ציון שמאל במשק (בבחירות לכנסת-ישראל הצביעו 23 פועלי-ציון שמאל כנגד 29 מפא"י).

7. תל-יוסף הושלם על-ידי בוגרי 'החלוץ' הפולני, וכפר-גלעדי על-ידי בוגרי נצ"ח מלטביה. על הגישה של בוגרי תנועות הנוער למפלגה, ראה הנרי ניר, 'הקיבוץ והחברה 1923-1933', ירושלים תשמ"ד, עמ' 320 (להלן: הקיבוץ והחברה).

8. מועצת מפא"י, 8.10.1930; מרכז מפא"י, 18.7.1930, 18.12.1931-19.

הרעיוני. על-ידי 'בירור מחייב' וחינוך העם ניתן להחזיר להסתדרות את כיוונה ולעצור בעד תהליך ההתפוררות. בין אלה המוכנים לקבל את מנהיגותה של מפלגה חזקה ריכוזית, ובעלת סמכות רעיונית, היו חברי הקיבוץ-המאוחד.

ברם, תמונה אידיאלית זו היתה פשטנית מדי אף מבחינה מושגית. המימד החסר בה מופיע בדברי אריה בהיר: 'המפלגה צריכה להיהפך לגורם מלחמתי מכוון לפי דעת הרוב במפלגה'⁹ (ההדגשה שלי - ה. נ.). מפא"י התימרה להיות מפלגה דמוקרטית, והיחס בין חבריה ובין הנהגתה - אפילו היא חזקה ומאוחדת - אינו יכול להיות חד-סטרי. אחד התיבטים השליליים של תהליך הביזור הארגוני בהסתדרות ובמפלגה בעיני אנשי הקיבוץ, היה צמצום הדיון הציבורי בעניני המפלגה. בנאום המצוטט לעיל אמר טבנקין:

חשוב שנראה לחשוב את הבירור המשותף של הענינים הקשורים עם הציונות ועם תפקיד הפועל בה. אולי הסיבה למצב היא בזה, שאינם חושבים ואינם רואים בהתפתחות הדברים, ואינם מוכנים להודות בעובדה, שיש צעירים החושבים אחרת, החושבים אולי שהם בעצמם יבנו באמת את ארץ-ישראל. צריך לברר את הדברים האלה, אבל אין להיפטר מהם תוך גערה בלבד.¹⁰

משמע, אין להסתפק רק במתיחת ביקורת על הצעירים. גם בדרישות חברי הקיבוץ להפעיל את סניפי המפלגה, שנשמעו לא אחת בדיונים אלה, יש דאגה לא רק לכוחה החינוכי של מפא"י, אלא גם לאופיה הדמוקרטי.¹¹

טענות אלה הן כלליות, לכאורה, ואין להן קשר מיוחד ליחס בין הקיבוץ ובין המפלגה. אבל בין הצעירים, שעליהם השליך טבנקין את יהבו, היו אותם אנשי העליה החמישית, שהוא ראה בהם מנוף לחידוש ערכי הקיבוץ.¹² היש להם תפקיד במפלגה אך ורק כיחידים, או שמא מקנה להם חברותם בקיבוץ ייחוד כלשהו? אם יש מקום להתגאות שאחוז חברי מפא"י בקיבוץ גבוה מאוד, האין עובדה זאת מקנה תפקיד מיוחד לקיבוץ כלפי המפלגה? במשך כל התקופה בת שנתיים וחצי, מהקמת מפא"י עד לעליית האביב 1932, כמעט ולא נשמעה תשובה חיובית לשאלות אלה. רק פעם אחת - בלהט הוויכוח עם השומר-הצעיר בשאלת הקולקטיביות הרעיונית - נשמעה הטענה כי יש לקיבוץ תפקיד בתוך המפלגה 'ללחום נגד הפרשנות, הסבלנות המיותרת, לשמור על טהרת יסודות התנועה',¹³ אך קריאה זאת נשמעה כקול בודד לעומת חוסר ההתייחסות הכללי לשאלה במשך כל התקופה האמורה. רק עם העליה באביב 1932 נשתנה המצב במידה ניכרת.

9. מועצת מפא"י, 2.7.1932.

10. מרכז מפא"י, 19-18.12.1931.

11. לדוגמה: שם, 18.7.1930 (בנקובר). מועצה 8.10.1930 (צילינג); מרכז 18.12.1930 (בנקובר).

12. השווה מאמרו של טבנקין 'טענות', מבפנים 46 (מארס 1930) עמ' 3-5, וכן 'הקיבוץ והחברה' עמ' 311-309.

13. רודשטיין, מבפנים, 49 (7.1.1931), עמ' 8.

ההתפתחות הרעיונית: 1932–1933

מאמצע 1932 ואילך הופכים היחסים בין הקיבוץ למפלגה, מענין שהופיע בחוקת נספח לשאלת מעמדו של הקיבוץ בהסתדרות לנושא מרכזי באידיאולוגיה של הקיבוץ-המאוחד. הסיבות ההיסטוריות לכך רבות. בעקבות האכזבות שהיו כרוכות בעליה החמישית, הודגש ביתר שאת תפקידו החינוכי של הקיבוץ ב'החלוץ', והצורך להבטיח לו המשך בארץ. להלכה ניתן היה להטיל את האחריות לחינוך הרעיוני על המפלגה, אבל בנסיבות של שנת 1932, כאשר החולשות הארגוניות וחוסר הליכוד האידיאולוגי של מפא"י היו ידועים לכול, לא היה ספק בדבר שהקיבוץ-המאוחד יצטרך לדאוג בעצמו לחינוכם הרעיוני של חבריו. התפתחות זו הולכה בהכרח להערכה מחודשת של תפקידי שני הגופים – הקיבוץ והמפלגה – בשטח החינוך הרעיוני. בין שאר הגורמים אשר נטלו חלק פעיל בדיון זה היו בוגרי תנועות-הנוער, אשר ייחסו חשיבות רבה ביותר לפעילות המפלגתית גם עקב הנסיבות ההיסטוריות וגם כתוצאה מחינוכם התנועתי. מעל הכול הובלטו בתקופה זו שתי מגמות שחייבו את הקיבוץ-המאוחד לשקול את דרכו הפוליטית ואת יחסו למפא"י: תחושת החשיבות הגוברת של גורמים פוליטיים כלל-עולמיים בהשפעתם על עניני הישוב ותרגומם בשפת היום-יום בדמות המאבק עם הרביזיוניסטים, ותחושת הבדידות של הקיבוץ בתוך תנועת הפועלים בכלל, ובמפא"י בפרט.

יש להדגיש, כי כל הגורמים האלה לא החלישו את הלויאליות של אנשי הקיבוץ אל המפלגה. אדרבה, לאורך כל הפעילות הרעיונית בשנים 1932 ו-1933 היתה מגמה ברורה של הדגשת הנאמנות למפלגה.¹⁴ במועצת יגור 1933 הגיעה מגמה זו לביטוי קיצוני למדי. שם דיברה לילה בסביבן בזכות ההשתייכות הפורמלית למפלגה כמסגרת מחשבתית מחייבת. מי שאינו חבר במפא"י 'מיום ליום מתגלגל במדרון. הקובע הוא, שמעתה הוא חופשי בדעותיו, במסקנותיו, הוא אינו שולט כבר על עצמו'. לויטה דיבר על 'השאיפה לשלמות רעיונית מאקסימלית', לא 'כנורמה אורגניזציונית' כי אם בחזקת

דרך של צמיחה אורגנית-רעיונית... תמיד קשרנו את עצמנו בחיי התנועה ללא תנאים וסייגים, עם הכלל המעמדי ועם המפלגה המבטאת האחדות המעמדית בקרב ארץ-ישראל.

וטבנקין:

מתוך כנות של קשר חיי הקיבוץ עם חיי האנשים, הקיבוץ הוא אחד עם ההסתדרות, עם מפלגת פועלי ארץ-ישראל. במהותו, בחייו בתור תנועה קיבוצית, הקיבוץ אמנם קשור עם מפא"י, אבל איננו חבר בה, אך מזדהה עם מגמת המפלגה.

14. לדוגמה: דברי בת-שבע חייקין במוכרות הקיבוץ (29.7.1932, עש' 9-138); בנארי, מבפנים, 6.1933, עמ' 9-58; ליליה בסביבן, שם, עמ' 70.

בנסיבות של

התחדדות המלחמה הסוציאליטית... על חברינו בפועלי-ציון שמאל לחפש השלמה בין חיייהם בקיבוץ לבין הדרך הרעיונית של מפלגתם. אני איני חושב שיש דרך של שלום לקיבוצינו עם... מפלגה זו... הבלתי-מפלגתיות של חברינו מעידה על התהום בין ההכרה ובין החיים.¹⁵

אין ספק, איפוא, כי כתוצאה מהנסיבות המשתנות והדיון הרעיוני שנתלווה אליהן, נתפס הקשר עם מפא"י כמרכיב בעל חשיבות גבוהה ביותר באידיאולוגיה של הקיבוץ. לא היה כל ערעור פורמלי על עיקרון הסובלנות הפוליטית, שכה הודגשה בעתים שלוות יותר; אך בעיני חברים מרכזיים בקיבוץ היא נתפסה כמטרד בתהליך הקשה של התלכדות רעיונית וחברתית של הקיבוץ-המאוחד לקראת מבחני העתיד.

ברם, כאמור, אף במסגרת של נאמנות בלתי מעורערת למפלגה, עמדה השאלה של צורת פעילותם של חברי הקיבוץ בתוכה. במישור המפלגתי התמקדו הדיונים בשני נושאים, שהם למעשה שני היבטים של נושא אחד: טענתם של כמה ממנהיגי מפא"י שהקיבוץ כגוף משתדל להשפיע על המפלגה; והתחושה הגוברת בתוך הקיבוץ שמצב זה אינו פסול כי אם רצוי.

הקיבוץ-המאוחד נכנס לעידן הפוליטי החדש ב-1930 עם משקע של מרידות וחשדנות, הן כלפי חברים מסוימים באחדות-העבודה, והן כלפי חברי הפועל-הצעיר ככלל. בין מנהיגי מפא"י היו אנשים (כמו אליהו גולומב וראשי חברה-הקבוצות) שהביטו בקיבוץ בחשדנות רבה.¹⁶ אחרים (כגון גולדה מאירסון ובן-גוריון) העריכו את תרומתו הפוטנציאלית של הקיבוץ למפלגה, וניסו לגייס את חבריו לעזרתה.¹⁷ המשותף לכל החברים האלה היתה ההנחה כי, למרות כל ההכחשות של מנהיגיו, מהווה הקיבוץ-המאוחד ישות פוליטית בעלת גון מסוים בתוך מפא"י. בחלק האחרון של פרק זה ננסה לבדוק אם היתה אמת בהנחה זו. במקום זה דיינו לצטט את דברי בן-גוריון, בדיון על מצב המפלגה בסוף 1931:

אם לא יעלה בידנו לצרף את הכוחות - למשל, שיהיה במרכז המצומצם אחד החברים האחראים של הקיבוץ - לא יהיה מרכז. ואם לא יהיה המרכז הזה - תקומנה בתוכנו מפלגות-מפלגות.¹⁸

15. דו"ח מועצת יגור. עמ' 37, 50, 53.

16. אליהו גולומב בלט בהסתייגותיו מ'הקיבוץ-המאוחד'. בפגישת גבעת-השלושה ב-1930 האשים את החברים ששאפו לשינוי פני ההסתדרות על-ידי הקיבוץ בבולשביזם (מכפנים 48, עמ' 8); ובמרכז מפא"י 8.10.1930 מתה ביקורת על הרוחות הנושבות בין חברי הקיבוץ הצעירים. באוגוסט 1930 התנגד להזמנת טבנקין לדיוני הסוכנות בברלין (מוזכירות 7.8.1930) והתנגד למינוי חבר מטעם נצ"ח למוזכירות המפלגה (10.1.1932). כזכור, היה זה גולומב שדיבר על 'אימפריאליזם קיבוצי' בוועידת אחדות-העבודה ב-1926.

17. ראה לדוגמה, הצעתה של גולדה לקיים דיון עם חברי הקיבוץ, שמא 'יתהווה מצב קשה בינם ובין המפלגה וההסתדרות' (מרכז מפא"י, 18.10.1930); עמידתו של בן-גוריון על כך שלקיבוץ-המאוחד יהיה ייצוג ב'מרכז הרחב', העשוי ללכד ולהנהיג את המפלגה (שם, 18.12.1931-19). ופנייתה של רחל כצנלסון לגיוס חברת הקיבוץ לעבודה במועצת הפועלות (פרוטוקול מוזכירות הקיבוץ-המאוחד, 20.6.1930).

18. מרכז מפא"י, 19-18.12.1931.

כפי שהואשמו חברי הקיבוץ ביחס כיתתי לענייני ההסתדרות כך הואשמו בסיעתיות ביחסם למפלגה. ואכן יש מידה מסוימת של חפיפה בין הטיעונים בשני התחומים. אך הדיון בנושא המפלגתי היה יותר מפורט, והטיעון האידיאולוגי יותר מלא ומפורש.¹⁹ נקודת ההתחלה של רבים מטיעונים אלה היה הניסיון להוכיח כי הקיבוץ אינו מהווה סיעה. ובה נתחיל גם את הניתוח שלנו.

לאורך כל הוויכוח שהתנהל, לא נעשה כל ניסיון להוכיח כי חברי הקיבוץ-המאוחד אינם קרובים זה לזה בדעותיהם לגבי נושאים שונים, או כי קירבה זו אינה מתבטאת בפעילותם ובצורת הצבעתם במוסדות ההסתדרות והמפלגה. דחיית האשמות הסיעתיות מבוססת על שלוש טענות:

א. במאמר רעיוני מקיף שהופיע באפריל 1933 ניתח טבנקין את היחסים בין ההסתדרות, המפלגה והקיבוץ. ההנחה העקרונית של מאמר זה היא כי שלושת הגופים האלה נבדלים לא במטרותיהם אלא בתפקידיהם, ובאופי פעולתם.

ההבדל בין הקיבוץ למפלגה הוא בכוחות האישיים, בנתינת מקום ראשון להם כתנאי לחיוב שבהכרה... היחס היסודי בין הקיבוץ ובין המפלגה וההסתדרות – יחס של זהות אינטרסים. בהסתדרות – האנשים קשורים על-פי יסוד מצבם, המפלגה מאחדת אותם על יסוד הדעה, הקיבוץ מלכד על יסוד הרצון.

על כן 'לקיבוץ אין... דרך רעיונית מיוחדת, יש לו תפקיד חלוצי בדרך של הגשמה'.²⁰ טענות אלה חוזרות אל אותה חלוקת תפקידים בתוך הסתדרות מאוחדת, שטבנקין הגדירה לפני כשמונה שנים. אך בנסיבות של 1932-1933, יש משום התעלמות מהטענה כי הקיבוץ הפך, ברצון או שלא ברצון, לחטיבה רעיונית בתוך המפלגה וההסתדרות, וכי אכן יש לו 'דרך רעיונית מיוחדת'. אין תימה איפוא, שמלים אלה לא הותירו הדים. טיעון זה או בדומה לו, לא נשמע שוב בתוך הוויכוח אף מפי אותם חברים ותיקים שהביעו רעיונות דומים בפגישת גבעת-השלושה כשלוש שנים קודם לכן. אף נראה כי טבנקין עצמו זנח אותו כעבור זמן קצר.

19. המאמרים העיקריים בנושא זה:

ליבנשטיין, 'לעבודתנו הרעיונית בקיבוץ' מבפנים 9.1932, עמ' 16-20; ב. מינקובסקי, (חבר פלוגת הכובש), 'הקיבוץ והמפלגה', שם, 12.1932, ע' 8-12. תגובה על התייחסותו של בן-גוריון לקיבוץ בוועידת מפא"י. בהערה למאמר נאמר, כי התגובה החריפה היתה מבוססת על אי-הבנת הדברים שנאמרו; אך המאמר משקף בצורה ברורה את האשמות הסיעתיות שהיו שכיחות באותו זמן; נחום בנארי, 'הקיבוץ בתקופתנו', שם, 12.1932, עמ' 19-37; 1933 עמ' 18-21, 1.1934, עמ' 14-19. מאמר מקיף, המתייחס בין השאר להבדל בין קיבוץ ובין מפלגה וליחסים ביניהם. קיים גם מכתב מבנארי בו הוא מתפטר מתפקידו כסגן נציג המפלגה למועצת ההסתדרות – המופיע כנספח לחיבור זה; טבנקין (החתימה במקור י. ח.), 'על מקום הקיבוץ בתנועה', מבפנים, 4.1933, עמ' 5-10. כמובן שריבוי המאמרים האידיאולוגיים (בניגוד לחוסר הטיפול בנושאים אלה במשך שלוש השנים הקודמות) אינו מקרי, אלא פרי הנסיבות ההיסטוריות שצויינו בחיבור זה.

20. י. טבנקין, שם, עמ' 6, 9.

ב. את ההאשמות בסיעתיות של הקיבוץ המתגלה בהתבודדות, ניתן היה להפריך מכוח ההוכחה שאין הקיבוץ עומד לבד. מינקובסקי, במאמרו 'הקיבוץ והמפלגה', מנתח את המשבר בתנועת הפועלים ומסבירו כתוצאה מדיפרנציאציה בתוך המעמד. נוצרו קבוצות שונות,

פועלים מנצלים, חצי-קבלנים, בעלי מקצוע, פועלי לשכה העומדים בסכנה עם גבור האבטלה... הבדלי הדעות במפלגה אינם אלא תוצאה של התמורות הסוציאליות בקרב ציבור הפועלים, ואין הקו המבדיל עובר וחוצה דווקא בין קיבוץ ולא קיבוץ.

יש לקיבוץ-המאוחד שותפים, הנאמנים לעקרונות המעמדיים והחלוציים; ולכן אין הוא סיעה, אלא חלק מזרם מסוים בתוך המעמד והמפלגה. גם אידלסון מציין את ההזדהות בין עמדת חברי הקיבוץ בוועידת המפלגה ובין זו של 'פועלי כל הערים'. על חברי הקיבוץ 'להופיע במפלגה כבאי-כוחם [של הפועלים הבודדים - ה.ג.]. ולראות בהם את באי-כוחנו, במידה שתביעותינו לכלל המעמד יתאימו או יזדהו'. שותפות זו עם חברים מחוץ לשורותיו היא שתציל את הקיבוץ מהתבודדות וסיעתיות.

ג. כבר בסוף 1931 דיבר תרשיש על העמדות המשותפות של חברי הקיבוץ, שהגיעו אליהן 'בלי תכנית מפורטת, מנוסחת ומחייבת'.²¹ עתה, בעמדה של התגוננות נגד ההתקפות מצד מנהיגי מפא"י, ראו החברים בחוסר התוכנית ובספונטניות של תגובותיהם, הוכחה כי הקיבוץ אינו מהווה סיעה. כדברי בנארי:

החיים המשותפים מביאים בשטחים שונים גם לרעיונות משותפים. כנראה, שזהו מן החיוב שבמציאות. ואין כלל וכלל ענין של סיעה. אולי היה טוב, שנברר בקיבוץ מפעם לפעם גם את עניני ההסתדרות. לדעתי, זה מותר, וגם רצוי. אולם, למעשה, מעט מאד דיברנו בשטחים אלה.²²

כאן ההסבר לכך שחברי הקיבוץ, 'שאינם מופיעים בתור גוף במפלגה', מהווים בכל זאת 'חטיבה אידיאולוגית שלמה'.²³ ההבחנה בין הקיבוץ ובין סיעה מופיעה כאן דווקא בחוסר הארגון והתיאום של חברי הקיבוץ בענינים ציבוריים.

אם הקיבוץ אינו סיעה, מה בכל זאת צריך להיות יחסו למפלגה? הביטויים הכלליים הקוראים לפעילות ייתר, שהושמעו כבר ב-1930, הולכים ומתרבים תוך כדי התסיסה הרעיונית שהחלה ב-1932. ביטויים כגון 'לחשוב על שינוי פני הדברים במפלגה', 'להיות גורם מתסיס בתוך המפלגה', 'להפוך לגורם חינוכי בתוך תנועת הפועלים'²⁴ נעשים לשגורים בדיוני

21. מבפנים, 11.1931, עמ' 54.

22. ר' נספח לחיבור זה.

23. אידלסון, כלעיל (הערה 19), עמ' 9; בנארי, שם, 26. השווה גם דברי לויטה במועצת יגור (עמ' 57): 'האופי המיוחד של הווייתנו הקיבוצית... קובע גם באורח טבעי את המגמות המשותפות שבהכרת החברים ובעמדתם הציבורית'.

24. גלר, פרוטוקול, 29.7.1932, עמ' 132; מינקובסקי, כלעיל, (הערה 19) עמ' 20; בנארי, כלעיל (הערה 19) עמ' 26.

הקיבוץ. במועצת יגור (יולי 1933) באה מגמה זו לידי ביטוי במונחים שסילקו במידה רבה את הסייגים שהקיבוץ שם לעצמו עד כה. המפנה נראה באופן ברור בדבריו של טבנקין:

חברינו בכל מקום בפעולתם, מתוך הגיון החיים הינם תמיד במגמה אחת בהסתדרות ובמפלגה – מבלי להידבר ולהתארגן תחילה. גם בחיים הפוליטיים אין הקיבוץ יכול להמשיך עד כה [ההדגשה שלי – ה. נ.]. אי אפשר להתייחס בשוויון־נפש לזה שחברינו בקיבוץ המגשימים את התפקידים המרכזיים של התנועה לא יגדירו את הקשר של חייהם עם עתיד ההתפתחות והפעילות להיווי עתיד זה.

גם לויטה ביטא אותה מגמה:

הקשר ... למפלגה והעמידה לרשותה ולמשמעתה אינם צריכים בשום אופן לגרום לשיתוק פעולתנו וחיפושנו הרעיוניים בתוך הקיבוץ. אין זה צריך למנוע מאתנו הערכה חופשית של דרכי התנועה ואת ביטוינו המחשבת־הקולקטיבי הנובע מתוך הווייה חלוצית־מהפכנית־סוציאליסטית. הייתי אומר – לנו נחוץ אומץ למחשבה עצמית בלתי־תלויה בתוך מסגרת של אחריות מעמדית שלמה.

שני הקטעים האלה משולבים בקריאות לנאמנות למפא"י, ומבהירים היטב כי אין הכוונה לנאמנות סבילה, כי אם ללויאליות המלווה במאמץ מודע לקבוע מדיניות עצמית של הקיבוץ, במסגרת הכללית של המפלגה. השינוי הרעיוני הוא בנטישת עיקרון הספונטאניות של הביטוי הפוליטי, אותו עיקרון שנראה היה לפני זמן קצר בלבד כסייג בפני סיעתיות. הקריאה לפעילות רעיונית־פוליטית מוגברת זכתה לתמיכה כללית במועצת יגור. אצל ותיקי התנועה, שהיו רגילים לנהוג זהירות רבה בכל נושא העלול להעלות את החשד של 'המפלגה הקיבוצית', הדברים מעורפלים משהו. החברים הצעירים ביטאו אותם רעיונות בבהירות יתירה, כדברי גוברמן, מראשי החלוץ־הצעיר:

יש להודות שאנחנו בתפיסתנו מהווים זרם ידוע במפלגה. ישנם ניואנסים, המבדילים בינינו בכל שטחי החיים. סימן לזה – הופעתנו בוועידת המפלגה, בהסתדרות, בוועידה החקלאית, ואין צורך לטשטש את זה. לא חשוב, אם בתוך המפלגה נהיה פלג מסוים או לא, אולם צריכים לבוא הסברה ובירור מקיף בכל השאלות הפוליטיות.

בין התומכים בהגברת הפעילות הפוליטית היו אנשי נצ"ח, כמו אליק שומרני.

לדעתי יש הכרח בשיתוף קולקטיבי של הקיבוץ גם בשאלות פוליטיות. זה אמנם מקל בעל שני קצוות. יש סכנה של התבדלות מהמעמד כולו – וזה הוא זר לרוחנו ולמהותנו – אין בכל זאת להימנע מבירור השאלות הפוליטיות בתוך הקיבוץ.

מהות 'הקצה השני' של המקל הוסברה מפי זאב פיינשטיין (לימים: שפר) מאילת־השחר, איש ותיק בפעילות ציבורית, אך לא חבר בחוג המנהיג בקיבוץ. הוא הגיב על דרישת לויטה שהקיבוץ יקבע עמדה בשאלות רעיונית־פוליטיות. 'מהן שאלות אלו?' הוא שאל.

בהיקף עולמי - מלחמת מעמדות, תוכנה ואופיה; אינטרנציונליזם ואריינטציה אינטרנציונלית; בהיקף ארצי - שאלת הערבים, שאלות הישוב והתנועה הציונית, השלטון בארץ, פוליטיקה מוניציפלית וכדומה. כלום בשאלות אלו מתנה הויתנו הקיבוצית המיוחדת גם עמדה מיוחדת הנובעת מתוכנה? במה נבדל אני, כחבר הקיבוץ בתפיסת הפרובלימות האלו ובבקשת פתרון להן מחברי הנמצא מחוץ לקיבוץ? לא חשוב כלל, אם תהיה קיימת בקיבוץ אורינטציה לעמדה פוליטית או משמעת כזו. יודע אני דבר הרבה יותר חשוב מזה: חינוך פוליטי אחיד מוכרח להביא לידי תגובה פוליטית אחידה ולידי הופעה אחידה. וכי מה פעולתה, תפקידה של המפלגה? חינוך המונים לתגובה פוליטית מסוימת, לפעילות פוליטית מאוחדת. ויש לי ספקות ביחס לפעולות הקיבוץ בשטח זה, בלי בירור מוקדם על תוכנה ומגמתה, כי את אלו אי-אפשר לברר אגב ותוך כדי הפעולה עצמה... האין צורך להיזהר ולהסתייג בסייגים לבל נגרם בשטח זה להתבדלות הקיבוץ מהמעמד וממפלגת המעמד? אני חושש לפוליטיזציה של הקיבוץ.

לנאום זה, המציג בצורה ברורה ביותר את נימוקי ההתנגדות למפלגה או לסיעה קיבוצית ענה לויטה: 'אינני שותף לחששות של פיינשטיין. שאלתו היא לגמרי מלאכותית'²⁵ כך, כנראה, נראה הדבר כמעט לכל באי המועצה. הדרישה להגברת הפעילות הפוליטית זכתה לתמיכה נלהבת של הרוב, ולא הושמעה כל הסתייגות מפורשת ממנה. בזאת מסתמן שלב נוסף ומכריע בתהליך שהתחיל ב-1926, עם תחושת הניכור בין הקיבוץ ובין המפלגה, נעצר במידה מסוימת אחרי הקמת מפא"י, וקיבל תנופה נוספת לאחר 'עליית האביב'. משמעותו הרעיונית: ראיית הקיבוץ כגוף החותר לגבש מדיניות פוליטית אחידה, ולהוות גורם מוביל בתוך מפא"י, יחד עם חברים מחוצה לו השותפים לגישתו. במונחים אחרים: אין הקיבוץ סיעה בתוך מפא"י; אך הוא מוכן להיות חלק מסיעה לשם שינוי פני הדברים במפלגה. במשך כל השנים האלה, היתה הנטייה לפוליטיזציה חזקה במיוחד בין צעירי הקיבוץ (וכמה מהוותיקים, כמו בנארי); אך רוב ותיקי הקיבוץ, ובראשם טבנקין, ניצבו עד כה כסכר נגד זרם מחשבה זה. עתה נראה פיינשטיין כנדבך אחרון בסכר הזה, לאחר ששאר חלקי המבנה נשטפו עם הזרם הכללי. אשר לטבנקין, רק שלושה חודשים קודם הביע דעות דומות מאוד לדעתו של פיינשטיין.²⁶ מה גרם למפנה הזה? על שאלה זו נוכל לענות ביתר בהירות תוך ניתוח מפורט של יחסי הקיבוץ והמפלגה, כפי שהתפתחו בנסיבות ההיסטוריות הקונקרטריות.

25. מועצת יגור, עמ' 58. שאר הקטעים המצוטטים ממועצה זו (לפי סדר ציטוטם): טבנקין עמ' 37; לויטה, עמ' 50; גוברמן, עמ' 46; שומרוני, עמ' 65; פיינשטיין, עמ' 4-53. גם התמיכה בהצעות להגביר את הפעילות הפוליטית מפי בנארי ובן-אשר, עמ' 39; לילה, עמ' 3-52; ליפסקי (תוך הסתייגות מהזיקה הפורמלית למפלגה), עמ' 70; בת שבע, עמ' 71.

26. במאמרו 'על מקום הקיבוץ בתנועה'; כלעיל, הערה 19.

התפתחויות היסטוריות

בבואנו לסקור את היחסים בין הקיבוץ-המאוחד ובין מפא"י בהתפתחותם מ-1929 ל-1932, מן הדין לפתוח בתיאור המצב הפנימי במפלגה החדשה במשך תקופה זו. מאורעות תרפ"ט זירזו את איחודן המעשי של שתי מפלגות הפועלים, הקמת מוסדות חדשים ויצירת מנגנון מפלגתי בסיסי. אולם עבודתם של מוסדות אלה לזותה במשך כל התקופה בתחושה של חוסר ודאות כלפי תפקידיה ומעמדה של המפלגה. לעיתים הגיע הדבר לביטוי מפורש וחריף. כחצי שנה אחרי ייסוד המפלגה, נשמעו בפי חברים רבים תלונות על אדישות בין החברים ומחסור בכוחות מנהיגים, המוכנים להתמודד עמה. 'הוכחנו כי $2+2=0$ ' אמר זלמן אהרונוביץ (ארן); איחוד המפלגות גרם לחוסר פעילות כללית.²⁷ אמר יוסף שפרינצק, מזכיר המפלגה, בסכמו את השנתיים הראשונות של קיומה: 'האיחוד... יצא לפועל באופן הכי רצוי... אולם מפלגת פועלי ארץ-ישראל, בתור מפלגה חיה ויוצרת - מפלגה כזו טרם הוקמה'.²⁸ בקיץ 1932, בדיון שנערך במרכז המפלגה לקראת ועידתה השניה, נשמעה ביקורת עוד יותר חריפה. לדעת אהרונוביץ, 'המצב רע כל כך, עד שיש תקווה שמכאן ואילך יכול להיות רק יותר טוב'. אף אליעזר קפלן, שיצא חוצץ נגד 'חיטוט עצמי', הודה כי היה תהליך של התרופפות עקב גידול ציבור הפועלים והפיכת המפלגה לתנועה המונית. 'הפרובלימה: איך ליצור את המפלגה הפעילה, את המפלגה ההמונית, ויחד עם זה - בעלת המשמעות'.²⁹ [ההדגשה במקור - ה. נ.].

ככל שאי-שביעות רצון זו התייחסה לחברי המפלגה ככלל, לא היה ספק שהסיבה לכך היתה נעוצה בגידול מספר החברים, כתוצאה מהאיחוד הפוליטי ומהגידול הכללי האוכלוסייה ובהסתדרות. בעיני מנהיגי המפלגה השתקף תהליך זה כ'המוניות', שיש להתרגל אליה ולמצוא כלים כדי להתמודד עימה, או כ'דה-חלוציזציה', שיש לעצור אותה על-ידי הגבלת החברות במפלגה, על-ידי פעילות רעיונית אינטנסיבית ועוד. אך חיצו הביקורת במוסדות המפלגה כווננו, על-פי-רוב, לא כלפי החברים מהשורה, אלא כלפי המנהיגות עצמה. כך חוזרת לעיתים קרובות הטענה, כי המפלגה אינה מציגה קו ברור בענינים מרכזיים; על כן פועלים נציגיה במוסדות השונים לפי ראות עיניהם.³⁰

טענה זו היתה בה, ללא ספק, מידה רבה של צדק. האנשים הבולטים במפלגה מילאו תפקידים בכירים בהסתדרות, עוד בטרם נוסדה המפלגה המאוחדת, ומשנוסדה לא בוצע שידוד מערכות בעקבות המצב החדש. לא זו בלבד שעניני ההסתדרות הוכרעו בוועד-הפועל, במרכז-ההקלאי וכו'. אף היו מקרים שבהם נמנעו ויכוח בנושאים הסתדרותיים במרכז המפלגה

27. מרכז מפא"י, 18.7.1930.

28. שם, 18.12.1931.

29. שם, 23.8.1932, 1.8.1932.

30. למשל: לגבי הפעילות במושבות (במזכירות, 8.7.1930, ובמרכז, 12.1930-18); בדיון על מצב המפלגה (מרכז, 18.12.1931); שאלות היחס לממשלה המנדטורית, שלטון מקומי וכו' (ארלוזורוב, שם, 29.11.1932).

בטענה כי אין הוא הפורום המתאים לכך.³¹ בנתחו את מצב המפלגה בסוף 1931, ראה שפרינצק את שורש הרע ב'העברת הבכורה להסתדרות'.³² באותה ישיבה היתה הסכמה כללית כי קיימת סכנת התפוררות במפלגה ובציבור הפועלים בכלל. חלק מהחברים – ברל כצנלסון, שפרינצק – ראו את הפתרון בהגברת הפעילות הרעיונית. אחרים הדגישו את הצורך בשיפור הארגון. כדברי בן-גוריון: 'יש אצלנו נאמנות, ויש חרדה, אבל אין זה מתלכד לדבר אחד – כדי כיוון הכוחות שלנו'. יש להקים 'מרכז מצומצם אחד', שישלוט הן על הפעילות המפלגתית והן על ההסתדרותית.

ברם, אם היה אי-פעם סיכוי לריכוז הכוחות המנהיגים במפא"י, הרי דווקא בתקופה זו החלו עולים הכוחות שהיו מנוגדים לכך. עם חיזוק אגף הפועלים בקונגרס הציוני ב-1931, ומניו של חיים ארלוזורוב כראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, נוסף רובד של פעילות לעיסוקיהם הרבים של מנהיגי התנועה. מעתה הופיע הצורך בהתייעצויות תדירות בדבר ביצוע המדיניות הפוליטית, ועלתה על סדר-היום שאלת איחוד מפלגות הפועלים בגולה, לשם הגברת הכוח בתנועה הציונית. לקראת הקונגרס הציוני ה"ט ב-1933, נידונו גם פרטי המדיניות התכסיסית והתנהל מסע בחירות אינטנסיבי בארץ ובגולה. כל אלה הסיטו את מרכז הפעילות לתחומים נוספים, הגבירו את התפצלות המנהיגות, ומנעו את הקמתו של 'המרכז החזק', כדרישת בן-גוריון. תהליך זה מסומל יפה בוויכוח שנערך במרכז מפא"י, באוקטובר 1931, על עבודתו של משה שרתוק (שרת). ברל כצנלסון התנגד להצעה כי שרתוק יצטרף כעוזר לארלוזורוב במחלקה המדינית של הסוכנות. לדעתו, אין מצב התנועה מרשה העברה זאת; שרתוק צריך לעבוד בהסתדרות או במפלגה. לעומתו, הדגיש בן-גוריון את חשיבותו של 'המפעל' ודעתו נתקבלה ברוב גדול.³³ היה בזה ביטוי לשאיפה להגמוניה בתנועה הציונית, שהיתה אחת הסיבות העיקריות להקמת מפא"י. כאן מתגלית סתירה בין שאיפה זו ובין החתירה לחיזוק פנימי של תנועת הפועלים.

עם גבור הפעילות הפוליטית התמסדה גם היא מחוץ למרכז המפלגה, בצורה דומה לפעילות בהסתדרות. באוגוסט 1931 נבחרה 'ועדה פוליטית' בת שלושה חברים. היא הפכה, במידה גוברת והולכת, לגוף יוזם ומכריע בשאלות שבין הישוב לממשלת המנדט, בקביעת עמדות פוליטיות של התנועה הציונית וכו'. נטייה זו להשאיר את העניינים לחברים הממונים עליהם, שראינה ביחס כלפי מוסדות ההסתדרות, מתגלית גם כאן.³⁴ גם נציגי מפא"י באסיפת הנבחרים והוועד-הלאומי פעלו כישר בעיניהם. רק לעיתים נדירות הגיעו ענייניהם של שני

31. למשל, בישיבת המרכז ב-23.9.1931 לקראת מועצת ההסתדרות, קבע בן-גוריון כי אין לדון בעניינים שיועלו במועצה, אלא רק בהרכב של הוועד-הפועל. גם בישיבה ב-30.11.1931 התנגד לדיון מפורט בנושאים שיועלו במועצה החקלאית.

32. מרכז מפא"י, 18.12.1931.

33. שם, 2.10.1931.

34. לדוגמה: בדיון בתגובה על התקפות ערביות ב-1932 (14.3.1932). ב-29.11.1932, בדיון בבחירת ועדה פוליטית חדשה, עמדו הן בנקובר והן ארלוזורוב על הצורך בדיון מפלגתי רחב בניגוד לדעתו של בן-גוריון.

המוסדות הללו לכלל דיון במרכז או במזכירות המפלגה, ואז נשמעה ביקורת חריפה מאוד על הזנחתם על-ידי המפלגה ומנהיגיה.³⁵ במקביל למגמה הביזורית בהסתדרות, חל תהליך דומה בתוך מפא"י. גם הניסיונות להתגבר על הבעיה באמצעים ארגוניים עלו בתוהו. מזכירות המפלגה היתה גוף חלש מבחינה פרסונלית, ועמוסה בעבודה מנהלית. כל המאמצים להרחיבה ולהעניק לה תפקיד של ליכוד ומנהיגות נכשלו; ובתחילת 1933 הפסיק אף מוסד זה להתקיים, עקב הקשיים בגיוס אנשים לעבוד בו.³⁶

אין להסיק מן הדברים האלה כי קיומה או סמכותה של המפלגה הוטלו בספק. אולם ברוב המקרים הופעלה סמכות זו רק בתחומים ספציפיים, שעליהם לא היה ממונה גוף או מנהיג מסוים: הבחירות למוסדות הישוב והציונות, התכסיס הפוליטי בתחום המוניציפלי והציוני, וכיוצא באלה. לעתים הובאו לדיון במוסדות המפלגה, ביוזמת מנהיג זה או אחר, נושאים שהיה בהם חידוש או סימן-דרך מובהק; בדרך כלל היה זה לקראת התכנסויות של גושים אחרים (ועידת ההסתדרות, הקונגרס הציוני וכו'). אך לעתים קרובות נשאו גם דיונים אלה אופי אינפורמטיבי בלבד, וההכרעה נפלה במקום אחר. היתה, איפוא, מידה רבה של צדק בטענתו של ליבנשטיין כי 'המפלגה לא רגילה להביא שאלות חשובות לידי הכרעת הציבור, ומשום כך מועצותינו אובדות כל אופי פוליטי'.³⁷

לתופעות אלה היו סיבות רבות: עצם צעירותה של המפלגה, שטרם עיצבה את דפוסי הארגוניים והרעיוניים; הגידול המהיר של הישוב והשינוי באופיו בעקבות העלייה החמישית; בעיות הכרוכות ביחס בין מפלגת השלטון לבין המערכת הממלכתית, המתעוררות בכל משטר דמוקרטי בן זמננו – כל אלה גרמו לכך, שהדיונים וההכרעות במוסדות המפלגה לא שיקפו תמיד נאמנה את התפתחותו של הישוב או את כיווני המחשבה והפעולה של מנהיגיו. עם זאת, היו הדיונים גורם חשוב, ולעיתים מכריע, בהתפתחויות אלה. בהקשר הנדון בחיבור זה, צריך לומר כי הקשר עם המפלגה היווה, הלכה למעשה, את אחד הצינורות החשובים ביותר בין הקיבוץ ובין החברה הסובבת. ההלכה שעליה התבסס קשר זה כבר נדונה כאן, עתה עלינו גם לבדוק את המעשה.

בדיקה זו מתחלקת לשני היבטים: המטרות והאמצעים. בניתוח ה'מטרות' עלינו לשאול מה הם הנושאים, שבהם טיפלו חברי הקיבוץ במישור המפלגתי, ומה ניסו להשיג בטיפול הזה. ואשר ל'אמצעים' עולות שאלות כגון דרכי ההשפעה של הקיבוץ על המפלגה ולהיפך; והותם, דרכי פעולתם ומטרותיהם של שליחי הקיבוץ במפא"י וכו'.

35. מזכירות, 29.2.1932; מרכז 7.11.1932, 28.2.1933.

36. מרכז: 20-18.2.1931; 5.1.1932; 29.11.1932; 13.12.1932; 21.1.1933.

37. מועצת מפא"י, 7.1932, 3-1, עמ' 6 (הטכסט משובש במקצת; אך אין ספק במשמעות הדברים).

במטרות הפעילות המפלגתית ניתן להבחין על-ידי ניתוח נושאי הדיונים שבהם השתתפו חברי הקיבוץ במוסדות המפלגה.³⁸

א. נוער: שאלות 'החלוץ' ותנועות הנוער הועלו כמה פעמים במסגרות המפלגתיות, אך רק במקרה אחד נעשה הדבר ביוזמת חברי הקיבוץ. (הכוונה לדיון על מצבם של אוהדי מפא"י בתנועת השומר הצעיר ובוגרי התנועה שהצטרפו למפלגה לפני פרישתם מתנועת האם [בספטמבר 1930]).³⁹ חברי הקיבוץ ביטאו בתקיפות את התפיסה האחדותית של מבנה 'החלוץ' ותפקידיו, והם דרשו שהמפלגה תאמץ לעצמה את הקו הזה.⁴⁰ אולם הטון של הדיון היה שונה מזה שהתנהל בתוך 'החלוץ' או במוסדות הקיבוץ, ומשתי סיבות. עוד לפני תקופת הגידול המספרי של 'החלוץ', העליה המוגברת וקיצור תקופת ההכשרה, הובעו במוסדות מפא"י הסתייגויות מהחינוך ב'החלוץ'. אף בנאום בו הביע בן-גוריון התפעלות ממאמצי הקליטה של הקיבוץ במושבה, מתח ביקורת חריפה על חוסר הידיעה של החלוצים המגיעים מחוץ-לארץ, ודרש העמקת שיטות החינוך ב'החלוץ'.⁴¹ ב-1932 ו-1933 הפכה הביקורת על 'החלוץ' ושליחיו כמעט לדבר של שיגרה בפי כמה ממנהיגי מפא"י; שליחי הקיבוץ הואשמו בהדגשת יתר של הקיבוץ ובחינוך שטחי ופרטיזני.⁴² על כן שררה בדברים של חברי הקיבוץ רוח של התגוננות,

38. הן בגלל השוני הרב בצורת רישום הפרוטוקול, והן בגלל ההיקף המצומצם של המדגם, אי אפשר לערוך ניתוח תוכן כמותי מדוייק של התבטאויות חברי הקיבוץ במוסדות מפא"י. אך הטבלה הזאת מצביעה בצורה ברורה למדי על סדר ההשיבות של הנושאים השונים.

מספר ההתבטאויות של חברי הקיבוץ-המאוחד במוסדות מפא"י

מפא"י	ההתיישבות,	נוער,	קליטת	פוליטיקה	מאבק נגד	חינוך	סה"כ
כיבוש	'החלוץ'	עליה	ציונית	הרביזיוניזם	בארץ		
עבודה			ויישובית				
3	7	8	2	3			1930
6	4	7	2	4			1931
7	7		8	5	5		1932
4		3	4	7			1933 (6 חודשים)
20	18	15	15	16	7	5	96

טבלה זו מבוססת על 2 ועידות, 6 ישיבות המועצה, 116 ישיבות המרכז, 104 ישיבות המזכירות. בסיכום: אין ניתוח זה מצביע על הבדלים משמעותיים בין נושא לנושא, אלא באותם המקרים שבהם הגיע הנושא לשולחן הדיונים בתאריך מאוחר. עם זאת, המספר הכולל של ההתבטאויות נמוך למדי ביחס למספר ההתכנסויות.

39. במזכירות מפא"י, 16.2.1930. למעשה, היה זה המקרה היחיד בו יזמו חברי הקיבוץ דיון במוסדות המפלגה.

40. למשל, שם, 20.10.1930.

41. במועצת ההסתדרות, 6.10.1931 (ממעמד לעם, עמ' ק"ט-ק"). השווה גם דברי הביקורת של גולמוב ורובשוב על החלוצים, במרכז מפא"י 18.10.1930.

42. למשל, במרכז מפא"י, 24.10.1932 (קפלן, בן-גוריון).

שלא הורגשה בדיוניהם הפנימיים. זאת ועוד. על אף דרישותיהם התקיפות לקו מאוחד כלפי 'החלוץ' (ולמעשה, ביטול או צמצום האוטונומיה של תנועות הנוער), ידעו הכול כי אין הדבר מעשי. לא היתה כל אפשרות לחסל את גורדוניה או לפגוע בעצמיותה, על-פי החלטה של מוסדות מפא"י. למעשה, שימשה המפלגה פורום בו יכלו התנועות היריבות לנסות להגיע להסדרים מעשיים לגבי שטחי פעילותן.⁴³ בהקשר זה היה אחד התפקידים העיקריים של אנשי הקיבוץ-המאוחד במוסדות המפלגה, למנוע התערבות-יתר בענינים שהיו לדעתם בתחומי המיוחד של הקיבוץ.⁴⁴

ב. פוליטיקה ציונית וישוּבית: מוסדות מפא"י הקדישו הרבה זמן ותשומת-לב לשאלות אלה. היה צורך, למשל, לקבוע עמדה לגבי מאורעות אב ותוצאותיהם הפוליטיות; לתכנן שני מסעי בחירות לקונגרסים ציוניים, ולאחריהן לדון בענינים הכרוכים במשא-ומתן לקראת הרכבת הקואליציה; לדון בבחירות לעיריות ולאסיפת הנבחרים, ובמשא-ומתן הקואליציוני שהיה כרוך בהן, ועוד. אם בנושאים אחרים נטו מוסדות המפלגה להתנער מהדיון המפורט ולהשאירו לממונים על כל תחום ותחום, לא עשו כן בשאלות אלה, שהרי אלה היו לב ליבה של המדיניות המפלגתית.

בכל השאלות האלה דיברו חברי הקיבוץ כמעט בקול אחד, ובקו עקבי וברור. בספר-הלבן הם ראו חיוזק לאמונתם, כי אין לנהל את המדיניות הציונית מתוך הסתמכות על כוחות חיצוניים (לרבות מעצמה גדולה כגון בריטניה), וכי יש לחזק את הישוב בכל האמצעים הבאים לידי, תוך חיפוש שותפים העשויים לסייע למשימה עליונה זו.⁴⁵ גם בפוליטיקה הפנים-ציונית, נתנו עדיפות מוחלטת לעליה החלוצית, לכיבוש העבודה, ולהתיישבות העובדת. הם ראו בחשדנות את תוכניתו של בן-גוריון לכיבוש התנועה הציונית (במיוחד בבחירות לקונגרס ה-11, ב-1933), לא מחמת שלילת המשימה כשלעצמה, אלא מחשש שמא יסיט המאבק הזה את תשומת-הלב מהתפקידים הקונסטרוקטיביים של הציונות, ויפגע באופיה הפרולטרית של המפלגה ובתוכניתה. 'אני דוחה את הלוזונג של השגת רוב, כי הוא כרוך בטשטוש פרצופנו' אמר טבנקין,

43. לדוגמה: בזכירות מפא"י, 20.10.1930, 4.12.1931, ולאחר מכן - בדיונים בלתי פורמליים בין ראשי תנועות הנוער. השווה גם את המאבק על ההגמוניה על 'הבחרות הסוציאליסטית', שהיתה בהשפעת הקיבוץ-המאוחד במשך מרבית התקופה (שם), 17.7.1930, 26.11.1931, מושב ב' של ועידת מפא"י השניה, עמ' 18).

44. לדוגמה: הוויכוח עם נצ"ח ושאלת 'הצופים העובדים' (זכירות מפא"י 25.9.1930, 2.10.1930); ענין כפר-גלעדי (שם), 14.1.1931; ובדיונים הנזכרים לעיל (הערה 43).

45. טבנקין הציע אוריינטציה על מפלגת העבודה הבריטית (מרכז, 9.1.1930; לביא על חברי-הלאומים (מועצה, 8.10.1930); בנארי, על 'הכוחות העולים' בין הערבים - יחד עם מפלגת העבודה הבריטית (שם, שם). הסיכום הטוב ביותר הוא אולי של ציולינג: 'המבוכה בתוכנו היא מפני שאיננו יודעים את כוחנו. מלחמתנו היא על ארץ-ישראל יהודית ועל המוני יהודים. ואין אנו יודעים - המונים אלה מתי ואיך יבואו לארץ-ישראל. על כן האוריינטציה שלנו מוכרחה להיות אוריינטציה של מבוכה. הדברים תלויים בכוחות שמסביבנו ובכוחות שנגלה'. (מרכז, 22.12.1930).

המלחמה נגדנו מזדהה עם מלחמה בקרן-הקיימת לישראל, וקרן-היסוד, בדמוקרטיה - ולא נחליש אותה אלא על-ידי ויתור על מהותנו ... הפעולה הממשית היא בריכוז היהדות סביב הפעולה הקולוניזציונית בארץ-ישראל.⁴⁶

בפוליטיקה של הישוב התבטאו ההדגשים האלה בדרישה ל'מאבק עיקש נגד הימין', דחיית פשרות קואליציוניות והעלאת נושאי העליה, הקליטה וכיבוש העבודה כדרישות העיקריות של המפלגה. עקב אותם השיקולים התנגדו חברי הקיבוץ-המאוחד בחריפות רבה לכל נטייה לתת לגיטימציה למפלגה הרביזיוניסטית בכל הסדר קואליציוני - בערים, בוועד-הלאומי או בתנועה הציונית.⁴⁷ גם גישתם לאחת השאלות הדומיננטיות בפוליטיקה הציונית - מקומו של חיים וייצמן - הונחתה על-ידי אותם ההדגשים. 'ניצור חזית של ציונות חלוצית בכל הארצות', דרש טבנקין, 'בקונגרס ניצור קואליציה של הקבוצות השונות הקרובות לנו, וגם וייצמן מוכרח לחפש את הדרך אלינו'.⁴⁸

אפשר שהניתוח החשוב ביותר בסעיף הזה אינו תוכני אלא כמותי. כאמור, מילאו שאלות פוליטיות מקום נכבד בפעילויות של מוסדות מפא"י. עובדה זו מתבטאת במספר הדיונים שהוקדשו להן ובמספר המתדיינים שהשתתפו בהן. יחסם של חברי הקיבוץ-המאוחד היה שונה. אצלם הפוליטיקה הצרופה היתה רק סעיף אחד, שווה בין שווים, אף במסגרת המפלגתית.⁴⁹ השתתפותם במוסדות מפא"י היתה רחוקה מלהיות מלאה; והם נעדרו (או השתתפו באופן חלקי בלבד) מכמה דיונים שהיו מרכזיים למדיניות המפלגה בתור גוף פוליטי, אך לא היו מרכזיים מבהינת העדיפויות של הקיבוץ-המאוחד.⁵⁰ בקיצור, הם ראו את

46. מרכז מפא"י, 15.3.1933.

אנשי נצ"ח ראו בתנועת הנוער 'האקטיב הציוני היחידי בגולה' והתנגדו להצעת בן-גוריון שהן תיקחנה חלק פעיל במאבק על ההגמוניה בציונות (בן-אהרן, מרכז 20.2.1932; בהיר, מועצה, 1.1933, עמ' 33). טבנקין ובנקובר התנגדו לגישה של 'רוב או לא כלום', אך הדגישו את האלמנטים הקונסטרוקטיביים בתכנית בן-גוריון 'ממעמד לעם': הדרישה לעליה מוגברת, מלווה פיתוח גדול, הרחבת ההתיישבות. אידלסון ראה בדרישה לרוב בציונות 'קפיצת דרך [העלולה] להכניס דמורליזציה ודיסאורינטציה בתוך התנועה שלנו' (מרכז, 27.10.1932; ועידה שניה, מושב ב', עמ' 1; מועצה, 1.1933, עמ' 8-9).

47. דובדבני, בנקובר (מרכז, 19.2.1932, 29.6.1932), ציולינג, טבנקין בנקובר (מרכז, 28.2.1933).

48. מרכז, 15.3.1933. עמדתו במרכז 21.3.1933, בו הוא הציע לבטל את מוסד הנשיאות (כדי לא לרכוז את המאבק סביב אישיותו של וייצמן) היתה דומה. לתיאור וניתוח פוליטי של הדיונים על המדיניות הציונית של מפא"י (ועמדותיו של טבנקין), ר' גולדשטיין, התגבשות המדיניות הציונית והאיית של מפא"י, הוגש לסינסי האוניברסיטה העברית תשל"ג עמ' 237-238, 290, 298, 301-303, 324, 329-327.

49. ר' טבלה בהערה 38 לעיל, והדיון על השתתפות חברי הקיבוץ-המאוחד במוסדות מפא"י בחיבור זה, להלן.

50. לדוגמה: בדיון על הבעיה הערבית והסוציאליזם (מרכז מפא"י 12.1930, עמ' 22-23) השתתפו ציולינג ואידלסון. רק ציולינג התבטא ושניהם נעדרו ביום השני של הדיון. בישיבת המרכז 'על המצב בציונות', בה השתתפו כל מנהיגי המפלגה (30.3.1932), נכח רק בן אהרן מבין חברי הקיבוץ-המאוחד. בדיון על ההתיישבות וההתפתחויות הפוליטיות בעבר-הירדן (מרכז, 31.1.1933) נכחו חברי הקיבוץ-המאוחד, אך לא התבטאו. בדיון על הפעולה הערבית (7.3.1933) נכחו 10 חברי הקיבוץ-המאוחד (מתוך 47) אך התבטאו רק דובדבני (שהביע חשש שמא מאמץ לשיתוף פעולה עם הערבים יפגע בכיבוש העבודה). בארבע הישיבות הראשונות של מועצת המפלגה השתתפו 3 חברי הקיבוץ בממוצע בכל ישיבה.

ההתעסקות בדיונים פוליטיים צרופים לא כמשימה מרכזית בפני עצמה, אלא כאמצעי מסייע לאותם ענינים שהיו במרכז מאווייהם: עליה, קליטה והתיישבות. ג. התיישבות, כיבוש עבודה, קליטת עליה: כאמור, לדידם של חברי הקיבוץ-המאוחד היו סעיפים אלה מסד המדיניות של הקיבוץ והמפלגה כאחת. פרט להיבט אחד (שאלת המעמדיות המנותחת בסעיף ה' להלן) אין הם תופסים מקום מיוחד בהתבטאויותיהם במסגרות המפלגתיות. הסיבה העיקרית לכך היתה באופיים הבלתי קונטרוברסלי של נושאים אלה. מבחינה עקרונית היו עקרונותיו של הקיבוץ-המאוחד חלק מהמדיניות הרשמית של מפא"י. בתקופה זו הועלו מעט מאוד הצעות לשינוי בתחומים אלה, והדיונים על ביצוען התקיימו במוסדות ההסתדרות (למשל, פרשת 'התיישבות האלף'). ואם בכל זאת בלטה השתתפותם של חברי הקיבוץ בדיונים שהתנהלו במוסדות המפלגה ומשקל התייחסותם היה בין הגבוהים ביותר,⁵¹ הרי זה סימן שחברי הקיבוץ-המאוחד ייחסו להם חשיבות שהיתה גדולה מאוד גם בהשוואה לשאר חברי המפלגה.

ד. המפלגה: חברי הקיבוץ השתתפו באופן פעיל בדיונים בתוך מפא"י על האופי והמבנה של המפלגה. כמה מקווי האופי של גישתם כבר צויינו: הדרישה למפלגה ריכוזית ובעלת כושר הכרעה; הקריאה לדמוקרטיה ולצירוף כוחות צעירים; הדגשת התפקידים החינוכיים של המפלגה. דרישות אלה לא הועלו רק בוועידות ובמוסדות ייצוגיים. הן שימשו בסיס לעמדותיהם של חברי הקיבוץ במוסדות האקסקוטיביים של מפא"י – המרכז והמוכירות.⁵² בעמדות אלה באו לביטוי חששותיהם של חברי הקיבוץ עוד מלפני איחוד מפלגות הפועלים. חששם הרציני ביותר – מפגיעה באופי הפרולטרני של המפלגה – נתעורר בסוף 1932. הוויכוח התנהל בעיקר במוסדות המפלגה, אך הנושא היה הרבה יותר רחב מההיבט המפלגתי הצר, וראוי לטיפול מפורט.

ה. מעמדיות: למבצע כיבוש התנועה הציונית בידי תנועת הפועלים היו השלכות גם מחוץ לתחום הפוליטי הצר. הן באו לביטוי בוועידת מפא"י בסוף 1932 ובמועצתה בינואר 1933, והוסיפו למתח שהיה קיים בין אנשי הקיבוץ-המאוחד ובין מנהיגי המפלגה.⁵³ תחושת האחריות המיוחדת של תנועת הפועלים כלפי כל העם היהודי בתקופה של משבר ויאוש, הולידה את הסיסמה 'ממעמד לעם', ואתה רוויזיה מסוימת של דרכי מחשבה פוליטית וחברתית.⁵⁴ אמר ברל כצנלסון:

51. ר' הערה 38, לעיל.

52. פרט להתבטאויות שנוכרו לעיל בנושא הדמוקרטיה: הסתייגות בנקובר ממוסדות מצומצמים (ועדה פוליטית, מוזכרות) כנגד מרכז ומועצה (מרכז מפא"י, 5.1.1932, 29.11.1932); הדרישה לשתף צעירים בדיונים: בן אהרן (שם, 18.12.1931); בנקובר (שם, 22.11.1932). ריכוזיות והחלטיות: בן אהרן (שם, כלעיל); בנקובר (שם, 1932.25.9). ראיית המפלגה כגורם חינוכי מתבטאת, בין השאר, בתמיכת חברי הקיבוץ בסמינר מפא"י שהתקיים באביב 1932. כמו כן ראה הדרישה של בת-שבע חייקין ולסיה גלילי שברל כצנלסון יתמסר לעבודה חינוכית מטעם המפלגה, ולא דווקא בין הנוער (שם, 22.11.1932).

53. המקורות לדיונים אלה (פרט לאלה המצויינים בנפרד): פרוטוקול ועידת מפא"י, 1932, מושב ב' פרוטוקול הישיבה השישית של מועצת מפא"י, 1.1933. 21-19.

54. השווה גם הוויכוח על תפקידו של משה שרתוק ב-1931, לעיל.

המעמדיות יכולה להיות גם כיתתית וגם עממית... אנו לא ידענו את הדבר הפשוט, שיש למצוא את הדרך ליהודי העממי, שדרכו להיות אתנו ועל-ידנו. אם אנו איננו עושים את הכל כדי לקרב את אותם החלקים, הרי זאת היא התנגדות, אם אנו קוראים לעצמנו תנועה חלוצית. אנו במקרה זה תנועת פועלים אריסטוקרטית.

הן ברל והן בן-גוריון הצביעו על כך, שרוב מנינו של העם היהודי חורג מהקטגוריות המקובלות במינוח של תנועת הפועלים. בשל רקעם או גילם או בשל שניהם יחד, אין היהודים יכולים להיות חלוצים; ולפי מקצועם והשקפתם (חנוונים, אנשי מלאכה ועזירה וכו') ניתן לכנותם 'כבורגנים זעירים'. עם זאת, הם עניים; אין ידם משגת אמצעים כדי לעלות או להתיישב במסגרת של 'המעמד הבינוני'. לכן, אין הציונות ערוכה להצילים ממצוקתם - שהיא, כאמור מצוקתו של רוב העם.

הוצעו פתרונות למצב זה בשלושה מישורים. במישור העלייה: דרישה מממשלת המנדט להגברת מספר הסרטיפיקטים, תוך שאיפה מודעת לעבור מתקופת עליה חלוצית לעליה המונית; ובינתיים, מתן לגיטימציה למגמה של הגברת אחוז הסרטיפיקטים ללא-חלוצים בקטגוריה של העלייה העובדת.⁵⁵ במישור ההתיישבות: דאגה להתיישבות 'עממית' (בעיקר במושבים) בתמיכת הקרנות הלאומיות ומקורות אחרים. במישור הפוליטי: ניסיון הידברות עם האלמנט הזה, עד כדי קבלתו לחברות במפלגה.

ראינו, כי אף במישור המדיניות הציונית הצרופה לא התלהבו חברי הקיבוץ מהמדיניות של 'מעמד לעם'. השלכותיה הרחבות יותר עוררו את התנגדותם הנמרצת ביותר. נסתפק בארבעה ציטוטים, מתוך התבטאויות רבות המצביעות על אותו הכיוון.

בענין העלייה: 'השאלה אינה איך לדאוג ליהודים העניים, אלא להבטיח עליה חלוצית שתוכל להחזיק מעמד גם עם שוך הקוניונקטורה' (בנקובר). 'אין אפשרות כלל להגן על העליה שלנו בלי ההכרה שההכשרה לארץ-ישראל היא המודד לזכות העליה לארץ' (טבנקין). בענין ההתיישבות: הדרישה להתיישבות המעמד הבינוני היא פרי הקוניונקטורה. חוסר היכולת של התיישבות זו לעמוד בתנאים קשים הוכח על-ידי התרוקנות של מושבים אחדים. 'פעילותנו צריכה לא הפריבילגיה אלא ההגמוניה, להיות לאותו החומר אשר יוכל לענות לדרישת הארץ והציונות בכל תקופה ובכל זמן' (בהיר).

בענין המפלגתי:

נגענו כאן בשאלת החברות במפלגה. יש דאגה רבה לאלה שהיו חברי פועלי-ציון באמריקה ואינם יכולים להיות במפלגה בארץ. אולם אין לשכוח שבמשך 25 שנה היננו את התנועה שאיש שאינו עובד אינו יכול להיות חבר במפלגתנו (דובדבני).⁵⁶

55. אחוז חברי הקיבוצים בעליה העובדת: 1929: 71%; 1930: 56%; 1931: 74%; 1932: 40% (ובמחצית השניה של 1932 - 34% בלבד). דובקין (מוכיר הסתדרות 'החלוץ' העולמית), במועצה הנ"ל, עמ' 13. בן-גוריון גם הציג את שינוי המדיניות המוצע כפתרון לבעיית המחסור בבעלי-מקצוע ביישוב.

56. בנקובר: הפועל הצעיר 17-18 (10.2.1933), עמ' 9. טבנקין ובהיר: פרוטוקול מועצת ינואר 1931. דובדבני: מרכז מפא"י, 24.10.1932.

דווקא בשעה בה הדגישו חברי הקיבוץ בדיוניהם הפנימיים את המרכיב הנורמטיבי במונחים 'חלוצי' ו'מעמדי', וראו את התגלמותם בקיבוץ ובתנועת 'החלוץ',⁵⁷ גברה הנטיה של מנהיגי מפא"י להמעט בערכן של תכונות אלה ולאמץ למפלגה אידיאל של 'עממיות' במקום 'מעמדיות'.

ו. רביזיוניזם ואלומות: ראינו כי התנגדותם של אנשי הקיבוץ-המאוחד לרביזיוניזם במישור הפוליטי היתה בלתי-מתפשרת. לא פחות תקיפה היתה גישתם בענין סכסוכי העבודה, שבהם ניסו אנשי בית"ר לפגוע בעוצמתה של ההסתדרות ולשכות העבודה: בכפר-סבא באביב 1930, שביתת פרומין (אוקטובר 1932 עד פברואר 1933) וסכסוך עבודת הבניה בפתח-תקווה (פברואר 1933).⁵⁸ בכל אחד מהמקרים האלה היו תקריות אלימות בין פועלי בית"ר ובין חברי ההסתדרות. בתוך הנהגת מפא"י היו חילוקי-דעות יסודיים בשאלת התגובה לתקריות כאלה. באפריל 1933, אחרי תקרית 'השביעי של פסח', בה פרצו תגרות בין חברי ההסתדרות ובין אנשי בית"ר, שלח ברל כצנלסון מכתב התפטרות למרכז המפלגה, כאות מחאה נגד השימוש באלימות על-ידי חברי ההסתדרות בסכסוך עם יהודים. בדיון נכחו שבעה חברי הקיבוץ-המאוחד (מתוך 39 משתתפים), אך דיברו רק טבנקין ובנקובר. שניהם הצדיקו את השימוש באלימות, כתגובה על אלימותם של הרביזיוניסטים. טבנקין דרש 'נכונות לעמוד נגד אלימות המשטרה, המגינה על מפירי שביתה... צריך להיות אינסטינקט לא להחליש אותנו כיום'. לדידו, התרופה היחידה נגד הטירור היתה מלחמה מאורגנת של מעמד הפועלים. לכך, מדגישים בנקובר וטבנקין כאחד, דרושה מנהיגות חזקה, והיא איננה: 'הציבור... דורש דברים ברורים, ו"דבר" מגמגם... בן-גוריון הציע הצעות בוועד הפועל - ואז נסע' (למסע הבחירות לקראת הקונגרס הציוני). עצם הדיון במרכז מפא"י, התמיכה של כמה מחברי המרכז בעמדת ברל (מי בפה מלא, ומי בהסתייגויות שונות), היעדרו של בן-גוריון, שדעתו בנושא הנידון היתה בשלב זה בין התקיפות ביותר - כל אלה גרמו לכך שאנשי הקיבוץ פקפקו אם מנהיגי תנועת-הפועלים מסוגלים לעמוד איתן נגד הרביזיוניזם, המאיים על עצם קיומה של התנועה.⁵⁹

ז. מקצוע הבנין: חברי הקיבוץ-המאוחד ראו במקצוע הבנין מקום קליטה מיוחד עבור חברי פלוגות הקיבוץ ועולים חדשים בכלל. במשך 1931 ו-1932 היו התנגשויות (במיוחד בחיפה) בין בעלי תפיסה זו ובין פועלי בנין ותיקים, שראו צורך להגן על הישגיהם בשכר ובקביעות, כנגד הדרישה לראות את המקצוע כפתוח לעליה החדשה. בוועידת מפא"י, בסוף 1932, ובדיונים שקדמו לה, התנגשו שתי מגמות אלה. כנגד הדרישה להגנה על הפועל הקבוע בבנין, עמדו חברי הקיבוץ על האופי החלוצי של הענף והצורך בפתירתו לעולה החדש ואף ברוטציה. השאלה לא הגיעה להכרעה ברורה בוועידה; אך היא היתה מוקד של ויכוח חריף,

57. הקיבוץ והחברה הכללית, עמ' 244-245.

58. ראה תיאור וניתוח פוליטי של סכסוכים אלה אצל גולדשטיין כלעיל (הערה 48) עמ' 360-368, וכן אניטה שפירא, המאבק הנכזב, תל-אביב, תשל"ז, עמ' 110-120, 193-200.

59. מרכז מפא"י, 20.4.1933, 23.4.1933.

שבו הופיעו חברי הקיבוץ-המאוחד כמוחדים בדרישה שנראתה לרוב גם אינטרסנטית (לטובת הפלוגות העירוניות של הקיבוץ) וגם בלתי מציאותית.⁶⁰ ה. חינוך: לקראת סוף 1932 התלקח ויכוח חריף במוסדות מפא"י בשאלת זרם העובדים בחינוך. במשך כמה שנים לחמו חברי מפא"י למען העברת הניהול של רשת החינוך בארץ מידי הסוכנות היהודית לכנסת ישראל. לאחר קבלת החלטה חיובית במוסדות הציוניים, נדרשה ההסתדרות להכניס את זרם העובדים (מסגרת עצמית, בחסותה של ההסתדרות, שנהנתה מהתמיכה הכספית של הסוכנות היהודית) להתארגנות כללית זו. כמה מחברי מפא"י חששו לעצמיות החינוכית של זרם העובדים והתנגדו להסדר זה. בעזרת חברי פועלי-ציון שמאל והשומר-הצעיר נוצר רוב במועצת ההסתדרות אשר שלל את ההעברה. מעשה זה עורר את רוגזו של בן-גוריון, והוא דרש בירור במרכז במפא"י, בטענה כי השוללים מפירים החלטות המפלגה.

בכל הדיונים האלה - בוועדת התרבות, במועצת ההסתדרות ובמוסדות מפא"י - הביעו חברי הקיבוץ-המאוחד התנגדות נמרצת להעברה. הם לא ראו בה (כמו ברל כצנלסון ובן-גוריון) רק שאלה אדמיניסטרטיבית, ולא היו מוכנים (כמו ארלוזורוב) לסכן את עצמיותו של החינוך ההסתדרותי (אשר כל בתי-הספר הקיבוציים היו כפופים לו) לטובת שיקולים פוליטיים כלל-הציוניים. בשלב זה היתה יד השוללים על העליונה. רק מקץ כמה שנים הוכנס זרם העובדים למערכת החינוכית הכללית מבחינה ניהולית.⁶¹

'נשמעות פה ושם דעות של חברים המסיקים שהקיבוץ ממלא עכשיו זרם אפוזיציוני במפלגה' כתב מינקובסקי, חבר הקיבוץ-המאוחד.⁶² מניחות ההתבטאויות של חברי הקיבוץ במפלגה, מסתבר כי אין מסקנה זו רחוקה מהאמת - במהותה, אם כי לא כהגדרה פורמלית. בכל הנושאים הנסקרים לעיל, כמעט ולא הושמעו חילוקי-דעות בין חברי הקיבוץ-המאוחד מכל הגוונים.⁶³ לפי הגדרתם, לא היוו סיעה; אך אין ספק שהם היו זרם בתוך המפלגה.

60. מרכז מפא"י, 24.19.1932 (הצעות רמו לשיפורים בארגון האיגוד המקצועי, והסתייגויותיו של דובדבני). תשובתו של בן-גוריון לוויכוח בוועידה מופיעה ב'ממעמד לעם', עמ' ק"ב-קט"ו.

61. מרכז מפא"י, 7.11.1932. ר' גם מכתבו של בנארי (נספה לחיבור הזה). על ההעברה מהסוכנות לכנסת ישראל: ברל כצנלסון, כתבים כרך ד' עמ' 171 ואילך.

62. מינקובסקי, 'הקיבוץ והמפלגה', מבפנים, 9.1932, עמ' 20.

63. גם שלמה לביא, בהתבטאויותיו במפלגה (וכן בקונגרסים ציוניים וכו') דיבר בעיקר בענין הרחבת ההתיישבות וגיוס האמצעים לכך - נושא שבו לא היו חילוקי-דעות בינו ובין מנהיגי הקיבוץ. חילוקי-דעות ממשיים הופיעו רק בשלושה מקרים:

א. בדיון על מצב חברי נצ"ח בתוך השומר-הצעיר, בו חלקו על הערכת המצב של טבנקין (מרכז, 16.2.1930).

ב. בדיון על ארגון פועלי המושבות, בו הופיע בנקובר בעמדה שהיתה במיעוט במפא"י - וגם בקיבוץ, (מרכז, 15.10.1930; קובץ הקיבוץ-המאוחד, עמ' 175-182).

ג. החלפת דברים בין בן אהרן ובין טבנקין על אופיו של סמינר מפא"י ב-1932. בן אהרן הציע ששליש מהסמינר יוקדש לבירור ענינים (בניגוד ללימוד). טבנקין עמד על כך שכל הסמינר ישא אופי לימודי (מרכז, 18.4.1932).

אשר לתוכן מדיניותם, קשה להגדירה כאופוזיציונית לאורך כל הדרך. בנושאים רבים לא היתה למפלגה מדיניות קבועה, וחברי הקיבוץ יכלו להיות ברוב או במיעוט, או אפילו במצב לא ברור, כאשר לא נערכה הצבעה (וזה קרה לעיתים קרובות למדי). אך עם זאת, היו שאלות מסוימות בהן עמדו חברי הקיבוץ המאוחד בודדים, פחות או יותר: הגישה ל'החלוץ'; ההערכה של 'התיישבות האלף'; שאלת ה'פתיחות' של מקצוע הבנין; הרחבת אופי הקליטה. גם במישור הפרסונלי היו נקודות מחלוקת רבות בינם ובין שלושת המנהיגים הראשיים של מפא"י - בן-גוריון ברל וארלוזורוב.⁶⁴

את הסיכום ההיסטורי הממצה ביותר השמיע טבנקין בסוף הדיון על הפעילות הרעיונית-פוליטית במועצת יגור 1933:

הסוציאליזם שלנו אומר: אין שלום, אין דרך באמצע. יש קרב אחרון. יתכן שימשך הרבה שנים, אבל הוא יהיה אחרון. בשלו כל התנאים הכלכליים והתרבותיים לכך. הקומונה ממלאת תפקיד חשוב בהדרכת המלחמה של התנועה. עוד נכונים לנו ימים קשים; ינסו לסגור את בתי-הספר שלנו, להרוג את מנהיגינו, ינסו להרוס את הקיבוץ ולשלול מאתנו קרקע להתיישבות. אסור לנו להסתפק בפעולה פוליטית גרידא, אלא בהרמת הערך המוסרי-אישי של כל חבר. עלינו לדאוג לתרבות חיים.⁶⁵

64. התפלגות העמדות בסעיפים מדיניים:

סעיפי מדיניות	הרוב	הקה"מ	בן-גוריון	ברל	ארלוזורוב
הביקורת על 'החלוץ'	+	-	+	+	
הביקורת על 'התיישבות האלף'	-	+	-	-	-
כיבוש התנועה הציונית	+	++	+	+	+
הרחבת מדיניות הקליטה	-	+	+	+	+
'פתיחות' במקצוע הבנין	**	+	-	-	
העברת ההינוך לכנסת ישראל	-	-	+	+	+
שאיפה למפלגה ריכוזית		+	***		
הסתייגות מוויצמן	+	+	+		-
התנגדות לאלימות נגד הרביזיוניסטים	-	-	-	+	+

טבלה זו מבוססת על התבטאויות מפורשות בלבד.

* טבנקין, גלילי ובהיר הביעו תמיכה בקו זה כתכסיס פוליטי, אך לא כמטרה בלעדית, ובתנאי שהוא לא יגרום למהילת האופי המעמדי של המפלגה ופעולותיה.

** בוועידת מפא"י הושגה פשרה שקראה להגברת הקליטה בענף זה וחיווק ההגנה המקצועית של הפועל הקבוע.

*** על אף התבטאויות ספורדיות לטובת ריכוזיות ייתר במפלגה, סיכלה צורת פעילותו המעשית של בן-גוריון מגמה זו במידה רבה.

65. מועצת יגור, עמ' 76-77.

אין אלה נבואות בעלמא. לכל אחת מהסכנות שנראו צפויות לקיבוץ, יש תקדים בעבר הלא-רחוק: לסגירת בתי-הספר - בדיון על זרם הפועלים; להריגת המנהיגים - ברצח ארלוזורוב; לנסיון לשלול קרקע להתיישבות - בפרשת 'התיישבות האלף' והתיישבות המעמד הבינוני. פרט להערכת רצח ארלוזורוב, היה הקיבוץ נאלץ להיאבק על דעותיו (ולא תמיד בהצלחה) בתוך המפלגה עצמה. והרי המפלגה היתה ערב הרצח, וגם למחרתו, מפולגת וחסרת מנהיגות חזקה בשאלה כיצד לעמוד כנגד איום הרביזיוניזם.

הוויכוח בתוך המפלגה על מעמדיות ועממיות חתר עמוק תחת האימון של אנשי הקיבוץ במנהיגי מפא"י. מועצת יגור התקיימה בצלה של עליית היטלר לשלטון, והתנהל בה דיון סביב מאמר בשם '48 שעות', שתיאר את חולשתם של המנהיגים הסוציאלי-דמוקרטים בגרמניה, נוכח איום הנאציזם. ההקבלה היתה טבעית, והשאלות שנתבקשו ממנה - מחרידות. אין תימה, אפוא, שטבנקין הדגיש את תפקיד הקיבוץ ב'הדרכת המלחמה של התנועה', בהיעדר מנהיגים אחרים, היתה זו חובתו של הקיבוץ להפוך לגוף מנהיג במפלגה ובתנועה כולה. באילו אמצעים השתמשו אנשי הקיבוץ-המאוחד כדי לקדם מטרת אלה בתוך מפא"י ובהסתדרות?⁶⁶

א. במוסדות הנבחרים: המוסד העליון של המפלגה היתה הוועידה. ועידת האיחוד הורכבה לפי הסכם בין המפלגות שהתאחדו, ודיוניה התנהלו באווירה של ברכה על האיחוד המוגמר ועל הליכוד הרעיוני עקב מאורעות אב. חברי הקיבוץ-המאוחד השתלבו באווירה זו, ותרומתם לדיונים לא היתה יוצאת דופן. הוועידה השנייה ב-1932 נבחרה בבחירות בסניפים, וחברי הקיבוץ-המאוחד היוו 24 מבין 147 ציריה (16.3%). כאמור, גררה עמידתם המאוחדת האשמות של סיעתיות. הם לקחו חלק פעיל בכל הדיונים, ובמיוחד במושב השני שבו נוסחו ההחלטות הסופיות.

הוועידה בחרה במועצה בת 51 חברים, בה ישבו 10 חברי הקיבוץ-המאוחד (כ-20%). גוף זה נועד לקבוע את המדיניות בין ועידה לוועידה, והוא התכנס ארבע פעמים תוך תקופה של שנה, 1930-1931.⁶⁷ חברי הקיבוץ השתתפו בישיבות המועצה, לפי הערכתם את השיבות הנושאים הנידונים. באופן כללי נשאו ישיבות אלה אופי הסברתי יותר מאשר אופי של קביעת מדיניות, וחברי הקיבוץ קבלו מרות, הן על אופי זה של הישיבות והן על הירידה בתדירותן, החל באמצע 1931.⁶⁸

כאן מתבטאת, במסגרת המפלגתית, אותה הנחת היסוד שעליה התבססה הפעילות של

66. אין מנוס מחפיפה מסוימת בטיפול בפעילות חברי הקיבוץ במפלגה ובהסתדרות.

67. מאי ואוקטובר 1930; פברואר ואפריל, 1931.

להלכה, היה הרכב המועצה קבוע ונקבע בוועידה. למעשה ההשתתפות (אם לא החברות הפורמלית) היתה גמישה למדי: בישיבה החמישית השתתפו 62 חברים, מהם 15 חברי הקיבוץ-המאוחד - ומתוך 15 אלה נבחרו רק 6 בוועידה.

68. דברי אידלסון, ליבנשטיין, ויניה כהן, טבנקין בישיבת המועצה החמישית (1932.1.7-3).

הקיבוץ בהסתדרות: מותר (ואף רצוי) לנהל מאבק על מדיניות המוסדות הנבחרים במסגרת הכללית של לויאליות להסתדרות ולמפלגה. בראשית 1933 גם קרה דבר שהיה נראה פסול, לפי הגישה הסבילה שנהגו ראשי הקיבוץ לפני שלוש שנים: מאבק אלקטורלי גלוי על ייצוג בהסתדרות. רוב צירי מפא"י לוועידת ההסתדרות נבחרו בבחירות מקומיות; אך נשארו כמה מקומות פנויים לרשימה המרכזית. במרכז מפא"י התפתח מאבק על מקומות אלה ודברי טבנקין בדיון הזה מאלפים מאוד:

ריכזו יותר מ־80% של קולות הבוחרים. אלה הצביעו בעד רשימה של דעה מסוימת. [ההדגשה במקור - ה.נ.]. היתה שגיאה שלא כל המקומות הציגו רשימות מקומיות. אולם את אלה שישנן אין לבטל. זה יטע הכרה בלב החברים ששום הבעת דעה בלתי אפשרית, וכל הרכב הוועידה נקבע על־ידי המכונה. אין זה מתאים ליחס החברים. אנו גם חפצים להביע בוועידה דעות שונות. בבחירות אלו יש משום הבעת דעה, ואין רשות לבטל זאת.⁶⁹

כאן, בפעם הראשונה, התבטאה הן במעשים מכוונים והן במילים מפורשות, הנטייה הגוברת של הקיבוץ־המאוחד להיות לזרם אופוזיציוני בתוך המפלגה וההסתדרות. כפי שראינו, כבר השלימו בתאריך זה מרבית חברי הקיבוץ עם התפתחות זו מבחינה רעיונית. דומה כי אצל טבנקין קדם במקצת המעשה להצדקה הרעיונית.

ב. במרכז ובמזכירות: במרכז מפא"י, שנתמנה על־ידי הוועידה הראשונה, ישבו 14 חברים. רק אחד מהם (טבנקין) היה חבר הקיבוץ־המאוחד. במזכירות נועדה להיות גוף מבצע, והרכבה לא היה קבוע; ישבו בה חברים שעבדו במנגנון המרכזי של המפלגה (בעיקר שפרינצק ושורר), והצטרפו אליהם חברים נוספים, לפי נושא הדיונים. במשך השנתיים הראשונות לקיום המפלגה, עלתה חשיבותו של המרכז ביחס למועצה ולמזכירות כאחת, והוא הפך לגוף היוום והמכריע ברוב שטחי המדיניות השוטפת, והמכין את תוכנן וצורתן של ישיבות המועצה והוועידה. בראשית 1933, כתוצאה מדיון נוקב על המבנה הארגוני של המפלגה, נוצר מוסד חדש, שנתמנה על־ידי המרכז: המזכירות המורחבת, בת 11 חברים. הכוונה היתה שמוסד זה יהווה 'המרכז המצומצם' שדרש בן־גוריון, כתרופה למגמת ההתפוררות במפלגה. גם לפי דרישתו, היה אחד החברים המרכזיים בקיבוץ־המאוחד (בנקובר, ששימש אז מזכיר בקיבוץ) חבר במוסד הזה. במשך 1932 התקיימו המזכירות המורחבת והמרכז זה ליד זה. בוועידת נובמבר 1932, נבחר מרכז חדש, בן 21 חברים, ובו שלושה חברי הקיבוץ המאוחד: טבנקין, בנקובר, בת־שבע חייקין. זמן קצר לאחר מכן הפסיקה המזכירות לפעול, עקב קשיים בגיוס

69. מרכז מפא"י, 31.1.1933.

חברים לעבודה מפלגתית; ועד סוף התקופה הנידונה כאן שוב היה המרכז לגוף היוזם והמכריע במדיניות השוטפת.⁷⁰

לסיכום מעמדם של חברי הקיבוץ-המאוחד במוסדות המרכזיים של מפא"י: ב-1930 ו-1931, סבל הקיבוץ מתת-ייצוג, הן במספר חבריו במוסדות אלה והן במידת פעילותם. רק ב-1932, עם מינוי בנקובר למזכירות המורחבת, הורגשה נוכחותם של חברי הקיבוץ הן במזכירות והן במרכז; ועם בחירת המרכז החדש הובטח ייצוג שהלם את משקלם של חברי הקיבוץ-המאוחד במפלגה.⁷¹

ברם, נטעה אם נראה את המעמד הזה כתוצאה של מאבק מודע על עוצמה בתוך המפלגה. היעדרם של חברי הקיבוץ-המאוחד מהמוסדות האלה במשך שנתיים היה, בין השאר, תוצאה של היעדרו של טבנקין מן הארץ במשך תקופה ממושכת. אין ספק כי הוא היה יכול לדאוג למחליף, אילו ראה חשיבות בכך; ואף בזמן שהיה בארץ, השתתף מעט מאוד בישיבות המרכז. דומה, כי במשך כל התקופה ראו רוב חברי הקיבוץ-המאוחד את השתתפותם במוסדות המפלגה לא כזכות אלא כחובה. יש משמעות לכך, שהדרישה להגביר את נוכחותם באה ממנהיגי המפלגה שמחוץ לקיבוץ. מהבחינה הזאת, מגדירים דברי גולדה מאיר את תפקידם, כפי שהוא נראה לשני הצדדים: 'צריך שאנשי הקיבוץ יקחו עליהם חלק חשוב בהנהלת הפעולה של המפלגה וההסתדרות'.⁷²

לקטגוריה זו של פעילויות מפלגתיות הנתפסות לא כאמצעי לקידום מטרות הקיבוץ, אלא כחובה ציבורית, שייכים מעשים רבים ומגוונים החורגים בהרבה מהשתתפות במוסדות המרכזיים של המפלגה. גם עליהם יש לתת את הדעת.

70. מספר הישיבות של מוסדות מפא"י:

מזכירות/מזכירות מרחבת	מרכז	מועצה	ועידה	
54 (5)	27 (8)	2	1	1930
22 (10)	46 (0)	2		1931
24 (20)	21 (15)	1	1	1932
4 (14: מרכז + מזכירות)	22	1		33 (עד יולי)

המספרים בסוגריים מצביעים על מספר ההתבטאויות של חברי הקיבוץ-המאוחד. המקור: פרוטוקול ישיבות מוסדות אלה בארכיון מפלגת העבודה.

71. 24 צירי הוועידה מבין 147 = 16,3%; 3 חברי המרכז מבין 21 = 14%. ההפרש אינו משמעותי. נציגי תנועת הנוער הקשורות למפא"י ישבו כמשקיפים במרכז. עם הקמת המזכירות המורחבת, דרשו אנשי נצ"ח מקום בו עבור נציג של תנועתם. דרישה זו נדחתה על-ידי המרכז אך בן אהרן צורף לפי מינוי שמי; ועם יציאתו לשליחות הוחלף על-ידי לסייה גלילי. (מזכירות 10.1.1932, 26.1.1932; מרכז: 6.2.1932, 10.7.1932).

72. מרכז מפא"י, 18.10.1930. גישתם של חברי נצ"ח היתה שונה; גם בדיונים בתוך הקיבוץ הדגישו את הצורך בפעילות הקיבוץ בתור שכזה במפלגה; ודרישתם לייצוג במזכירות (לעיל הערה 71) נבעה הן מגישה עקרונית זו, הן מהרצון לא להיות מיוצגים על-ידי אנשי הרוב בקיבוץ-המאוחד, והן מקשריהם המיוחדים עם מנהיגי המפלגה.

פעילויות מפלגתיות שונות

מראשית הקמת מפא"י עסקו חברי הקיבוץ-המאוחד בפעילויות מפלגתיות שונות. במשך 1930 היתה פעילות מקומית רבה בהקמת סניפים וגיוס חברים למפלגה (במיוחד בעמק-הירדן ובגליל-העליון). חברי הקיבוץ הרצו ברחבי הארץ בשם המפלגה; נסעו לשליחויות מפלגתיות בחו"ל, ישבו בוועד-הפועל של ההסתדרות ובאסיפת הנבחרים מטעם מפא"י.⁷³ הדרישות היו רבות, ורבים ממנהיגי מפא"י ראו בתנועה הקיבוצית (ובעיקר בקיבוץ-המאוחד) מאגר של כוח-אדם לפעילות ציבורית. קביעתו של אליהו גולמוב, כי אם יתגייסו חברי הקיבוץ לשליחות לא ירגישו בחסרונם, כי הם ברובם במשקים, במושבות וכו'.⁷⁴ היתה אופיינית לגישה זו. אין צורך להוסיף כי אנשי הקיבוץ לא ראו את הדברים כך. דווקא העבודה במשקים ובמושבות עמדה בראש עדיפויותיהם; ורק במאמצים גדולים הצליחו לשחרר בעלי כשרונות ארגוניים וחינוכיים לתפקידי שליחות שונים.

יש להבחין בין שני סוגי פעילות: חלקית, שניתן לבצעה ליד העבודה בענף חקלאי, במוכרות הקיבוץ וכיצא באלה; ועבודה במשרה מלאה, המחייבת ניתוק מחיי היום-יום של הקיבוץ, ולעיתים קרובות עקירה זמנית מהבית ואף מן הארץ.

בנושא הפעילות במשרה מלאה, לא היו כל חילוקי-דעות לגבי העדיפויות של הקיבוץ. 'הפעולה המרכזית היא שליחת אנשים לתנועה ('החלוץ'), ארגונה וחיזוקה', אמר סבנקין בתום ביקורו בגולה.⁷⁵ אם מספר השליחים לא הולם מעולם את הצרכים של התנועות, היתה זו תוצאה של חולשת הקיבוץ ושל הגידול המתמיד של התנועה, ובשום פנים לא שינוי העדיפויות בשיקולים של מנהיגי הקיבוץ-המאוחד.

העדפת 'החלוץ' לא היתה הסיבה היחידה להיסוסים נוכח הדרישות לגיוס חברים לתפקידי חוץ. דבר זה מסתבר מדברי ציולינג, שהוא היה נציג מפא"י באסיפת הנבחרים ובעל ניסיון רב בשליחות ציבורית. בדיון על פניית רחל כצנלסון לגייס חברה מהקיבוץ-המאוחד לעבודה מלאה במועצת הפעולות, אמר:

באופן פרינציפיוני, אינני חושב שאנחנו לא רוצים להשתתף במוסדות ההסתדרות. היינו מכניסים אנשים, מכוונים ופועלים, היינו עושים זאת. מדוע לא עושים במידה

73. על הקמת הסניפים וההרצאות, ר' תיק התכתבות (1930-1933) בארכיון מפלגת העבודה התכתבות עם חברים בכנרת, איילת השחר, עין-חרוד, גבעת-השלושה ותל-יוסף. על שליחויות לחו"ל, ר' מרכז מפא"י, 11.6.1931, 3.5.1932. נציג מפא"י באסיפת החברים היה ציולינג; בוועד הפועל – בנקובר ובנארי.

74. מרכז מפא"י, 18.10.1930. השווה גם דבריו של בן-גוריון, במוכרות הקיבוץ-המאוחד 23.1.1929: 'אתם אינכם נתנים אנשים להסתדרות, למפלגה, ועל כן הוא 'פוחד שיתחיל להתנגד לקבוצה'. כמו כן, דברי גולדה מאירסון, המצוטטים לעיל בפרק זה.

75. פרוטוקול מוזכרות הקיבוץ-המאוחד 19.6.1931.

רבה בהסתדרות מה שאנו רוצים לעשות? באטמוספירה השוררת בציבור, חבר של הקיבוץ לא יכול להיות הרבה זמן מחוצה לו, מנותק.⁷⁶

מאוחר יותר נדרש טבנקין לאותה שאלה, בדיון על הפעילות של בוגרי 'הנוער העובד' במזכירות תנועתם: 'יש לחפש בכלל בקיבוץ פתרון לסינתזה של חיי החבר בעבודה ובשירות לתנועה'.⁷⁷

בהיעדר פתרון לבעיה זו, היתה רתיעה מגיוס חברים לפעילות מלאה מחוץ לביתם (בשליחות 'החלוץ' עבדו וחיו החברים בסביבה תנועתית-קיבוצית וספק אם יש להגדירה כפעילות-חוץ, מהבחינה הזאת). למעשה, במשך כל התקופה הזאת, היה רק מקרה אחד של גיוס לעבודה מלאה בהסתדרות או במפלגה – כניסתה של יוכבד בת-רחל לעבודה במועצת הפועלות, ב־1932.⁷⁸ בדרך זאת הוגנו חברים מפני 'הסביבה הממארת של הציבור'.⁷⁹ יש להוסיף, כי בתקופה זו היו חברי הקיבוץ פעילים במועצות הפועלים במושבות, אך בניגוד לשנות ה־20 המאוחרות, לא שירת אף אחד מהם כמזכיר מועצת פועלים. במרבית המקומות גדל היקפה של המשרה הזו, והיא נמסרה לידיהם של עסקנים מקצועיים.

לגבי פעילויות חלקיות היה המצב גמיש יותר, וההכרעות נפלו לעתים קרובות לפי שיקולים אישיים, לפי המצב בקיבוצו של החבר המיועד לפעילות או לפי שניהם יחד. במכתב של בנארי למרכז המפלגה מתוארת הגישה המקובלת על חברי הקיבוץ כלפי עסקנות מהסוג הזה: עקרונית, היא נתפסה כחובה ולא כזכות, וכל חבר רשאי היה לקבוע את מידת היענותו ותוכן פעילותו לפי מצפונו. גישה זו מאפיינת גם פעילות של העסקנים המפלגתיים המובהקים של הקיבוץ בתקופה זו: טבנקין, בנקובר, בן-אהרן. אף אחד מהם לא עבד בפעילות מפלגתית מלאה. כולם השתתפו בישיבות (גם של המרכז והמזכירות) בצורה בררנית; ואין סיבה לפקפק בטענות של תרשיש ובנארי שהקירבה בין דעותיהם לא היתה פרי התייעצות ביניהם.⁸⁰

לעתים היתה גישה זו אף בעוכרי האינטרסים של הקיבוץ עצמו. דוגמה לכך היתה פרשת הישיבה של הנהלת הסוכנות היהודית בברלין ב־1930. במזכירות המפלגה הועלתה ההצעה לצרף לישיבה זו את טבנקין, שהיה באותה עת בפולין, ואחרי ויכוח אכן סוכם להזמין.⁸¹ אך בסופו של דבר, לא השתתף בישיבה, שהניחה את היסוד לפעילות ההתיישבותית של הסוכנות,

76. שם, 20.6.1930.

77. 21.6.1930.

78. יש להניח שיציאתה מביתה, עין-חרוד, היתה קשורה גם לגיוסו של בעלה, אברהם תרשיש, כמזכיר הקיבוץ-המאוחד במארכס 1932.

79. איזנברג, במזכירות הקיבוץ-המאוחד, 5.6.1930.

80. אף בתקופת ההשתתפות המירבית ב־1932, הם התבטאו במזכירות ובמרכז רק 35 פעמים תוך אפשרות תיאורטית של 105 פעמים (בנקובר, בן אהרן וגלילי היו חברים במזכירות; שניהם, וגם טבנקין, במרכז).

81. מזכירות מפא"י, 7.8.1930.

ועוררה את זעמם של חברי הקיבוץ כלפי נציגי ההסתדרות.⁸² אין כל ראייה לכך מדוע נמנע טבנקין מלנסוע לברלין. ניתן להניח שהעדיף פעילות חינוכית בתוך 'החלוץ' על פני הפעילות הפוליטית, אף בתחום ובמעמד שהיו, לפי תפיסתו הוא, בעלי משמעות מרובה ביותר לעתיד הקיבוץ והישוב כולו. כמו כן, ניתן לראות החמצת הזדמנות דומה בפרשת סמינר מפא"י ב־1932. סמינר זה נמשך שלושה חודשים והשתתפו בו כ־80 חברים מהמנהיגות הצעירה של מפא"י וההסתדרות (בעיקר אנשי העלייה החמישית). כל מנהיגי המפלגה הרצו בו, ואין ספק שהסמינר מילא תפקיד חשוב בעיצובה של מפא"י ובגיבושה הרעיוני. יוזם הסמינר היה שפרינצקי, והוא הציע מלכתחילה שטבנקין יקבל על עצמו את האחריות לתוכן הרעיוני של הסמינר. למרות שידולים רבים וניסיונות־שווא לברר את הענין אתו, סירב טבנקין להתפנות למשימה זו, ובסופו של דבר צמצם את השתתפותו לסדרת הרצאות על הבעיות של הציונות הסוציאליסטית. דומה, כי הוחמצה כאן הזדמנות לסייע למפלגה להיות גוף המכוון והמחנך (כפי שטבנקין עצמו רצה שתהיה) – או, במונחים של האינטרס הקיבוצי, להשפיע על העיצוב הרעיוני של המפלגה על־פי עקרונות הקיבוץ.⁸³

עד כה התמונה ברורה: על הקיבוץ לסייע למפלגה ולהסתדרות על־ידי שליחויות שונות; אך הסיוע הזה הינו רק אחד מתפקידי הרבים של הקיבוץ, ויש להתייחס אליו על־פי סדר העדיפויות הכללי הטמון במערכת הרעיונית והארגונית שלו. ברם, כבר בשלב מוקדם מאוד ניתן ביטוי – לפעמים בלי־משום – להנחה ההפוכה, כי פעילי הקיבוץ עושים ליישום עקרונותיו במסגרות הכלליות שבהן הם פועלים. כך, בפגישה עם רחל כצנלסון, אמר גרשון אוסטרובסקי:

עבודה משותפת עם הקיבוץ היא לא רק בנתינת איש לתפקיד מסוים... אם תהיה חברת הקיבוץ בעבודת המוסד, אז המוסד היה נוהג אחרת. ואם לא – אז או שהחברה של הקיבוץ עוזבת, או שהמוסד משתנה.⁸⁴

גם ציזלינג, שאמר ב־1930 'השליה היא, אם חושבים שנתקן על־ידי שליחת אנשים למוסדות ולחלקים שונים של הציבור', הכיר בעובדה זו לאחר ניסיון של כמה שנים כנציג מפא"י באסיפת־הנבחרים. לדעתו, רוב צירי המפלגה בוועד־הלאומי נוטים לרכך את עמדותיהם מפני ש"יש הסתגלות רבה".⁸⁵ הנחת היסוד של טענות אלה זהה עם השקפתו של בנארי, כמפורשת במכתב התפטרותו, ושל תרשיש בסוף 1931:⁸⁶ תוך ההווייה המשותפת בקיבוץ

82. תגובה זו התבטאה בצורה חריפה מאוד בפגישת גבעת השלושה, בנובמבר 1930 (מבפנים, 48 – 20.11.1930 – ע' 2-9). חבר הקיבוץ היחיד שנכח בישיבה זו היה אנצו סירני. עמדתו היתה קרובה לזו של הרצפלד ורחוקה למדי מזו של הרוב המכריע של חברי הקיבוץ־המאוחד, לרבות טבנקין.

83. מרכז מפא"י, 4.11.1931, 26.1.1932, 18.4.1932.

84. פרוטוקול מזכירות הקיבוץ־המאוחד, 5.6.1930.

85. מרכז מפא"י, 28.2.1933.

86. מכתב בנארי בנספח לחיבור זה. הערותיו של תרשיש, מבפנים, נובמבר 1931, עמ' 53.

נוצרת תודעה משותפת, והיא מתבטאת בפעילות החברים מחוץ לביתם, אפילו אין היא מגמה מוצהרת, ולעיתים אף לא מודעת.

סיכום

בפתח התקופה הזאת, שלטה הדעה בקיבוץ-המאוחד, כי יחסו למפלגה צריך להיות סביל בעיקרו. המפלגה קובעת את מדיניות ההסתדרות, והקיבוץ, בתור גוף, אינו ממלא תפקיד מיוחד בתוכה; עם זאת, זכותם ואף חובתם של חברי הקיבוץ בתור יחידים להיות חברים פעילים במפלגה. זאת היתה דעתם של רוב ותיקי הקיבוץ-המאוחד, לרבות טבנקין. תפיסתם של חברי נצ"ח היתה שונה. עוד לפני איחוד המפלגות ייעדו לקיבוץ תפקיד פוליטי פעיל. גם אחרי 1930 הם המשיכו לנקוט בקו הזה בדיוני הקיבוץ; ועם הרעת היחסים בינם ובין מנהיגות הקיבוץ-המאוחד דאגו לייצוג מיוחד של תנועתם בתוך מפא"י, כביטוי של השקפה עקרונית זו.

במשך שנת 1930 החלו נשמעות גם בין ותיקי הקיבוץ-המאוחד דרישות לתפקיד פעיל יותר של הקיבוץ בתוך המפלגה. גם בוגרי 'החלוץ' וה'נוער העובד' העלו דרישות דומות. עם התסיסה הרעיונית שהחלה בקיץ 1932, גברו קולות אלה. בלחץ הנסיבות ההיסטוריות, תפסה הפעילות הפוליטית חלק גדול והולך באידיאולוגיה של הקיבוץ. במועצת יגור 1933 הושמעה הקריאה לקיבוץ כולו לשאוף לתפקיד של מנהיגות במפלגה ובתנועת הפועלים בכלל; קריאה זו נתקבלה בהתנגדות או הסתייגות מצד חברים מעטים ביותר.

במישור המעשי, הסתמנה התפתחות דומה, שקדמה בכל שלביה לשינויים בתפיסה הרעיונית. עד אמצע 1932, כבר היוו חברי הקיבוץ במוסדות הנבחרים של המפלגה וההסתדרות גוש מלוכד במספר נושאים, ובכמה מהם אף קויימו התייעצויות ביניהם. בסוף 1932, בזמן שטבנקין דגל עדיין בתפיסה של 'חלוקת תפקידים' בין מפלגה ובין קיבוץ בתוך ההסתדרות (דהיינו, יחס נייטרלי של הקיבוץ כלפי המפלגה), השתתפו חברי הקיבוץ בבחירות להסתדרות 'על סמך דעה'. כשגברה המודעות למצב הזה, הצדיקו אותו מנהיגי הקיבוץ בהנמקה, כי יש להם שותפים לדעותיהם בתוך המפלגה, ולכן אין הקיבוץ מהווה סיעה. הניסיון לחפש בעלי-ברית פוליטיים בתוך מפא"י, לא באה רק מהשאיפה לפרוץ את חומת הבדידות, שהקיפה את הקיבוץ במידה גדולה והולכת באביב 1932. הוא היווה מרכיב חשוב במערכת הרעיונית.

גם ברמה של המוסדות המבצעים של המפלגה התחולל תהליך דומה. תפקידם של שליחי הקיבוץ נתפס כמתן עזרה, ולא כניסיון לקדם מדיניות המוסכמת על-ידי הקיבוץ על מוסדותיו. עם זאת, בפעילותם המעשית, היו חברי הקיבוץ, על-פי רוב, תמימי דעים במרבית הנושאים משהגיעו לשולחן הדיונים. כפי שקרה במישור של המוסדות הנבחרים, הוליכה המודעות למצב הזה אל תיאום עמדות ואל שאיפה להגברת השפעת הקיבוץ בתוך המפלגה. אולם תהליך זה הגיע לביטוי מפורש (גם מעשי וגם אידיאולוגי) אחרי התקופה הנדונה במאמר זה.

גם במישור הזה חל, איפוא, שינוי מתפיסת הקיבוץ כמיעוט משרת לתפיסה של מיעוט מנהיג.

אשר לתוכן המדיניות המקובלת על חברי הקיבוץ, היו הסעיפים מגוונים למדי, אך אופיים הכללי היה דומה. בכולם היה מרכיב הקשור לאינטרסים הישירים של הקיבוץ – בעליה, בארגון המקצועי, בהתיישבות וכו'. אך בכולם ראו חברי הקיבוץ את תפקידם כקידום האינטרסים של כלל ציבור הפועלים. כך קרה שאותן הדרישות, שנראו אנוכיות בעיני מנהיגי ההסתדרות, היו בעיני חברי הקיבוץ עצמם מרכיבים חיוניים בהצדקה הרעיונית לעצם קיום הקיבוץ.

נספח

מכתב ההתפטרות של נחום בנארי

עין־חרוד, 8.11.32

למרכז מפלגת פועלי א"י
תל־אביב

שלום וברכה,

הנני להודיעכם בזה, כי הגשתי לוועד־הפועל של ההסתדרות את התפטרותי מסגנות למועצת ההסתדרות.

ראיתי הכרח לעשות זאת לאחר הבירור שהיה בישיבת מרכז המפלגה (ביום 7.11) בקשר עם מועצת ההסתדרות האחרונה. מבלי לברר את עצם השאלה בדבר העברת האוטונומיה הכספית של ההסתדרות לרשת החינוך הכללית – הרי היה הבירור 'מסביב' לשאלה זו (כפי שהתבטאו). לדעת רוב המשתתפים בישיבה – היה מעין פסול בהחלטה שנתקבלה במועצה בענין זה, ואחדים גם הציעו במפורש – לקרוא למועצה שניה. בן־גוריון הציע לנווף בחברי המועצה שלא באו לישיבה. בדברים יותר ברורים: הפסול הנקוב הוא, שבמקום חברי המועצה השתתפו בישיבה זו כמה מן הסגנים, ולולא זאת – היתה מתקבלת החלטה אחרת.

אותי אינו מענין כרגע ה'חשבון' הזה – בי נגע הענין מצד אחר. במשך הזמן שאני סגן במועצת ההסתדרות – השתתפתי כמה פעמים בישיבות וגם בהצבעה. ההשתתפות בתור סגן אינה מן הדברים הנוחים, תמיד – עד הרגע האחרון – לא ידוע, אם ניתנה בישיבה זו הזכות להצביע, או לאו. ובכל זאת, ראיתי לעצמי חובה (ולא זכות) לבוא מפעם לפעם לישיבה אשר סדר־יומה ענין אותי, ואשר רציתי לשאת באחריות החלטותיה. אף פעם לא רדפתי אחרי התמנות ציבורית, פעמים רבות גם הסתלקתי מזאת, אבל אף פעם לא הסתלקתי ממלחמה ציבורית־רעיונית ומהכרעה בענינים אלה כשהדבר נראה לי לחשוב. הצבעתי בענינים כאלה היתה תמיד בהתאם למצפוני, ועל כן ויתרתי לעיתים גם על אי־הנוחות שבאופן השתתפותי במועצת ההסתדרות (גם בגזרה של אי־השתתפות בהוצאת הדרך) וכשראיתי לנכון – באתי לישיבה והשתתפתי בה.

בישיבת המרכז המדוברת – נתברר לי, כי חברים רבים רגוזים על תוצאות ההחלטה שנתקבלה. ולו היה הרוגז רק בכיוון זה – הרי זה יכול להיות גם מובן; אדם עלול להתרגז במקרה אם דעתו נוצחה בהכרעה, אולם לא רק על זאת בא הרוגז, כי אם גם על זאת שבמקום חברי המועצה – באו הסגנים – והכריעו. בן־גוריון רואה בזאת גם אופי סיעתי. ואני, להיפך, רואה אופי סיעתי בהצגת הדברים ככה מצד המרכז. כי מטעמים פורמליים, ולדעתי – גם תוכניים – הייתי מורשה להצביע כשם שהצבעתי, אלא אני רואה כאן רצון להטיל – לא מרות מפלגתית – כי אם מרות אישית. את הדבר הזה אני יכול לקבל. מרות כזאת לא קיבלתי על עצמי מעודי, ובייחוד בדברים פרינציפיוניים. יכול מאוד להיות, כי

אתם בעצמכם לא נתתם לכם דין־וחשבון, מה בעצם רציתם מאותם האנשים שהצביעו נגד דעת הבריים מן המרכז. אולם, אם בכנות תחשבו עוד פעם על זאת - ותכירו כי זה היה רצונכם הטמיר: הטלת המרות האישית על אנשים מן התנועה. אני רואה בדרך זו סכנה רבה גם לכם וגם לתנועה. זוהי למעשה הזנחת הדרך החינוכית והבירור החברי וקבלת דרך קלה יותר של דיקטטורה אישית. אין אני צריך ללמד אתכם פרק בסכנות הנשקפות מדרך זו. ואשר לענין ה'סיעות'; אשר זרק בן־גוריון, ואשר כוונתו ל'קיבוץ־המאוחד' - יש לי להוסיף: בוועידה עסקו הרבה מאוד בקיבוץ, מבלי קשר יסודי של הנדון (אגודה פתוחה או